

บทที่ ๔

การพัฒนาไปสู่เป้าหมายของชีวิตมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในพุทธปรัชญาพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อคุณค่าของการมีชีวิตของมนุษย์และสรรพสัตว์ใหญ่ น้อยตามสภาวะคุณภาพของรูปนาม ของชีวิตพร้อมทั้งหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงคุณค่า นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจุดหมายสูงสุดของพุทธธรรมด้วย ที่บุคคลจะต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณค่าที่จะรับรู้การเปลี่ยนแปลง ตามสภาพความเป็นจริงของชีวิต การที่จะพิจารณาคุณค่าของชีวิต ในทัศนะของพุทธปรัชญานั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยการพิจารณาตามคำสั่งสอนของทาง พระพุทธศาสนาในแง่ที่เป็นจริยศาสตร์โดยแบ่งเป็น ๒ ระบบคือ ระบบวินัยหรือศีลและระบบธรรม ที่เราเรียกใช้กันทั่วไปว่า “ธรรมวินัย”^๑ ที่ระบบทั้งสองมีความเป็นคู่ส่งเสริมเกื้อหนุน และกันนำไปสู่ การเข้าใจแก่นแท้ของชีวิต ดังนั้นในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอคุณค่าของชีวิต และเป้าหมาย ของชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญาตามลำดับ

๔.๑ อุดมคติของชีวิตตามหลักพุทธจริยศาสตร์

ความหมายของอุดมคติ

อุดมคติ หมายถึงความจริงอันสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตของตน เป็นความจริงอันสูงสุดที่เป็นแรงจูงใจให้มนุษย์ทุกคนพยายามบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดที่ตนตั้ง เป้าเอาไว้ อุดมคติของชีวิตเป็นเรื่องเดียวกันกับเป้าหมายสูงสุดของชีวิต หรือสิ่งดีที่สุดในมนุษย์ แสวงหาและยึดถือ หากเปรียบเทียบชีวิตคือการเดินทาง มนุษย์ก็คือนักเดินทาง และโดยปกติการ เดินทางต้องมีจุดหมายปลายทาง^๒ การที่เรารู้ว่าเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคืออะไร จะทำให้เราสามารถวางแผนได้ว่าจะเลือกทำอะไร และทำอะไรจึงจะก้าวไปสู่เป้าหมายนั้น เป้าหมายของแต่ละคนมีหลายระดับที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อ ค่านิยมของแต่ละคน อุดมคติชีวิตของพวกที่เชื่อ เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด แม้จะมีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้าน แต่จุดหมายสูงสุดของเขาดังตรงกัน คือ การหยุดเกิดที่เรียกว่า โมกษะและเชื่อว่าจะดำรงอยู่ในสุคติภูมิอย่างถาวร หรือนิรันดร์ไม่กลับมา

^๑ ที.ที. (ไทย) ๕/๑๘/๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๓.

^๒ ผศ. จารุณี วงศ์ละคร, ปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (เชียงใหม่ : พิมพ์ที่ บี.เอส.ดี การพิมพ์ สันติธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๐-๒๓๑.

เวียนว่ายตายเกิดอีก^๐ ตามหลักปรัชญาแล้วเป็นไปได้ไหม ได้ที่มนุษย์จะดำเนินชีวิตโดยปราศจากอุมคติ ปัญหาเรื่องอุมคติ นั่นคือหลักการดำเนินชีวิตแบบใดจึงดีที่สุด เช่น อริสโตเติลตอบว่า การใช้ชีวิตคิดค้นปรัชญาคือแบบชีวิต ที่ดีที่สุด ส่วนพอกสโตอิกตอบว่า การมีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติเป็นแบบชีวิตในอุมคติ^๐ นี่เป็นเพียงอุมคติในระดับโลกียะทางพุทธปรัชญาเท่านั้น

พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “อุมคติ” ว่า หมายถึง “จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริงทางใดทางหนึ่งที่มนุษย์ถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตของตน^๐

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอุมคติว่า หลักการแนวทางหรือแบบอย่างการดำเนินชีวิต ที่ถือว่าดีที่สุด หรือสิ่งที่ดีที่สุดซึ่งยึดถือเอาเป็นหลักเป็นแนวทางหรือแบบอย่างในการดำเนินชีวิต[×]

กิริติ บุญเจือได้ให้ความหมายของอุมคติว่า อุมคติหมายถึง การเล็งผลเลิศ เป็นความคิดสูงส่งในความใฝ่ฝัน^๐

เดวิด อิงเกอร์โซล (David Ingersoll) ได้ให้ความหมายว่า อุมคติเป็นการประเมินค่าสถานะที่เป็นอยู่ และเสนอค่าที่ควรปฏิบัติในอนาคต ค่าในอนาคตนี้เป็นในด้านวัตถุและอุมคติจะต้องมีแผนปฏิบัติ เพื่อบรรลุอนาคตดังกล่าวด้วย^๖ รองศาสตราจารย์ แสง จันทร์งาม กล่าวถึงอุมคติไว้ว่า “อุมคติ” มีความหมายแบ่งออกเป็นสองนัยดังนี้

๑. เป้าหมายชั้นโลกียะ หมายถึงคนส่วนใหญ่ต้องการมีความรู้ความสามารถต้องการมีอาชีพทำที่เป็นหลักฐานและมีรายได้ดี ต้องการมีที่อยู่สะดวกสบาย ต้องการปัจจัยต่างๆมาบำรุงบำเรอเลี้ยงชีวิตอย่างเพียงพอ ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างอบอุ่นในบรรยากาศแห่งไมตรีจิตมิตรภาพจาก

^๐ ศ.พิเศษ. อติศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต, วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖.

^๐ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีกบ่อเกิดปรัชญาตะวันตก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

^๐ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับ ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่นจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๘๑.

[×] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), อุมคติของหนุ่มสาว, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^๐ ศ. กิริติ บุญเจือ, สารานุกรมปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒๕.

^๖ David Ingersoll, *Diction of Philosophy*, (Moscow : Progress Publisher, 1984), p. 182.

เพื่อนร่วมงาน ต้องการมีคู่ชีวิตที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติที่ถูกต้อง มีลูกหลานสืบสกุลที่ฉลาด และมีคุณธรรม ต้องการมีอิสรเสรีในการแสดงออก เป็นต้น

๒. เป้าหมายชั้นโลกุตระ เป็นเป้าหมายชั้นสุดท้ายของชีวิต เป้าหมายในระดับนี้ ศาสนาสอนไว้อย่างชัดเจนและพอประมวลลงเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๔ ประเภท คือ

๒.๑ การมีชีวิตอยู่ด้วยศรัทธาในพระเจ้า อยู่ในความดี ตายไปแล้วอยู่ในสวรรค์กับพระเจ้าชั่วนิรันดร์ ทศณะแบบนี้เป็นของคริสต์ศาสนา

๒.๒ การมีชีวิตอยู่ด้วยศรัทธาในพระเจ้า อยู่ด้วยความดี ตายไปแล้ววิญญาณไปอยู่ในสวรรค์ชั่วนิรันดร์ แต่สวรรค์นั้นยังเป็นรูปธรรมอยู่มาก พระคัมภีร์กุรอ่านพรรณาสภาพชีวิตในสวรรค์ไว้ว่า แท้จริงผู้มีศรัทธาจะได้ไปอยู่ในสวนอันสุขสำราญ เสวยสุขจากสิ่งที่พระเจ้าประทานให้ เพราะว่าพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าจะช่วยให้เขารอดพ้นจากทุกข์ในนรก ทศณะแบบนี้เป็นของศาสนาอิสลาม

๒.๓ การมีชีวิตอยู่ด้วยศรัทธา ความดีและความรู้ในธรรมชาติอันแท้จริงของตนว่าเป็นหนึ่งเดียวกับปรมาตมหรือวิญญาณสากล เมื่อตายลงวิญญาณอมตะอันบริสุทธิ์จะเข้าร่วมเป็นอันหนึ่งกับปรมาตม้น พ้นจากการเวียนว่าย ตาย เกิด และความทุกข์ทั้งปวง เป้าหมายสูงสุดแบบนี้ เป็นของศาสนาฮินดู

๒.๔ การมีชีวิตอยู่ด้วยการเว้นจากความชั่วทั้งปวง การทำความดีและการชำระจิตของตนให้สะอาด สงบ สว่าง เมื่อชีวิตสิ้นสุดลงก็เป็นอันสิ้นสุดกระแสชีวิต ไม่มีการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อีกต่อไป เป้าหมายสูงสุดแบบนี้เป็นของพระพุทธศาสนา^๖ อุดมคติของชีวิตจึงหมายถึงเป้าหมายอันสูงสุดแห่งชีวิตของตนในแต่ละระดับขั้น ที่จะต้องไปให้ถึงเป้าหมายอันสูงสุดในอนาคตแห่งชีวิตนี้ โดยอาศัยหลักการและวิธีการอันเอื้ออำนวยแก่สภาวะของตน เพื่อให้ชีวิตของตนประสบกับความสงบสุข อุดมคติของชีวิตจึงรวมเอาความเชื่อที่ศรัทธา คัดลอกจนค่านิยมต่างๆ ของบุคคลหรือของสังคมไว้ด้วยกันทั้งในลักษณะย่อยและลักษณะรวม อุดมคตินั้นประกอบไปด้วยคติ และคุณค่าซึ่งมีบทบาทสำคัญในจริยธรรมเพราะ คติ และคุณค่า ที่ผู้คนยึดถือ นั้น ขึ้นอยู่กับลำดับความสำคัญของมันในแต่ละตัวบุคคล

ชีวิตคืออะไร? ทุกคนก็จะมีคำตอบที่แตกต่างกัน บางคนอาจตอบว่าชีวิตคือ การเดินทาง บางคนอาจตอบว่าชีวิตคือการต่อสู้ เมื่อถามต่อไปว่าเราเกิดมาทำไม อะไรคือจุดมุ่งหมายอันแท้จริงของชีวิต คำตอบที่จะได้รับก็มีหลายความหมาย เช่น เกิดมาใช้กรรม เกิดมาต่อสู้ เกิดมาหาความสุข เกิดมาทำความดี เป็นต้น คำตอบที่ได้รับซึ่งแตกต่างกันเช่นนี้ก็เพราะว่าโดยธรรมชาติชีวิตนั้นเป็นของแต่ละคน ต่างคนก็ต่างได้รับประสบการณ์และการเผชิญหน้ากับปัญหาต่างๆ ในชีวิตมาแตกต่างกัน

^๖ รศ. แสง จันทรงาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๕-๑๒๐.

กันนั่นเอง แต่คำตอบต่างๆ นั้นก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งหรือบางส่วนของชีวิตทั้งหมด คนเราแต่ละคนเกิดมาไม่มีความสมบูรณ์ในตัว ชีวิตคือ คนเรานี้เมื่อเกิดมาเริ่มต้นก็มีวิชา มีความไม่รู้และยังไม่มีความสามารถติดตัวมา แต่เราสามารถพัฒนาชีวิตของเราได้ฝึกฝนตนเองได้สิ่งนี้คือคติทางพุทธปรัชญาเถรวาท

อุดมคติจึงหมายถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่มนุษย์ทุกชีวิตตั้งความหวังเอาไว้เป็นหลักแห่งความมุ่งหวัง และพยายามดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุเป้าหมายนั้น แต่ไม่ใช่ว่าทุกคนจะสามารถบรรลุเป้าหมายที่ตนเองตั้งเอาไว้ได้ เนื่องจากการบรรลุเป้าหมายในฐานะที่เป็นอุดมคตินั้นมีเงื่อนไขปัจจัยหลายอย่างมาเกี่ยวข้อง อีกประการหนึ่ง อุดมคติของชีวิตแต่ละคนไม่เหมือนกัน จึงทำให้โอกาสที่จะบรรลุตามอุดมคตินั้นมีความแตกต่างกันหรือยากง่ายกว่ากัน การที่มนุษย์เรามีอุดมคติหรือมีหลักยึดเพื่อเป็นเครื่องมือให้สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ หรือเพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ย่อมเป็นสิ่งดีงามและทรงคุณค่า เพราะหากมนุษย์มีชีวิตเพียงเพื่อหาปัจจัยมาสนองความต้องการให้กับตัวเองเท่านั้น ชีวิตก็อยู่อย่างขาดเป้าหมายและไม่พัฒนา เพราะในโลกนี้มีปัจจัยสิ่งหลอกลอนเต็มไปหมด เราสามารถแสวงหาสิ่งเหล่านี้มาสนองความต้องการได้ทันที แต่ปัญหาก็คือเราจะไม่อาจรู้จักสร้างหรือแสวงหาความดีงามให้กับชีวิตได้เลย เพราะชีวิตที่มุ่งแสพมักมีแต่เปลือกห่อหุ้ม แต่ขาดแก่นสาร รongรับท้ายที่สุดในบั้นปลายก็จะอยู่อย่างไรประโยชน์ มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวเท่านั้นที่สามารถ สร้างอุดมคติให้กับตนเอง การมีอุดมคติเป็นการสร้างแบบแผนในการพัฒนาตนเองให้ถึงขั้นสูงสุดได้

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และพยายามหาคำตอบอย่างละเอียดโดยตั้งคำถามขึ้นว่า เราเกิดมาทำไม ธรรมดาไปทำไม ต่อสู้ไปทำไม หาความสุขไปทำไม ทำความดีไปทำไม เมื่อ ศึกษาไปแล้วก็ไม่พบจุดจบ เมื่อศึกษาพุทธปรัชญาโดยหยิบยกเอาชีวิตพระพุทธเจ้ามาพิจารณา ดู เราจะพบว่าพระพุทธองค์ทรงรับรองว่า พระองค์ทรงเวียนว่ายตายเกิด มานับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายพระองค์ได้ทรงพยายามโดยวิธีต่างๆ ในที่สุดพระองค์ก็ทรงพบความจริงว่า ชีวิตนี้มีแต่ความไม่เที่ยงแท้ ความลำบาก เจ็บปวด และความไม่มีสาระแก่นสาร ความรู้อันนี้ทำให้พระองค์เกิดความเบื่อหน่ายจิตใจก็หมดความยินดีพอใจ หมดความยึดเหนี่ยวผูกพันในกระแสชีวิต เมื่อหมดความยึดเหนี่ยว จิตก็หลุดพ้น บรรลุถึงอิสรภาพสมบูรณ์ มีแต่ความว่าง สะอาด สงบสุขอย่างสูงสุด เมื่อถึงขั้นนี้พระองค์ได้ทรงประกาศชัยชนะนอกยกมาว่า การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นสุดลงแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายแล้ว และบัดนี้ไม่มีการเกิดใหม่อีกแล้ว เมื่อวิเคราะห์จนถึงวาระ สิ้นสุดท้ายแล้ว ผู้วิจัยก็ได้พบคำตอบที่ถูกต้องและพึงพอใจ ที่สุด ตามทัศนะของศาสตราจารย์ แสง จันทร์งาม กล่าวไว้คือ คนเราเกิดมาเพื่อการเรียนรู้ เมื่อรู้ถึงที่สุดแล้วจะได้ไม่ต้องเกิดอีก เพราะการเกิดอีกนั้นมันเป็นทุกข์

เหตุที่แสดงว่าเราเกิดมาเพื่อเรียนรู้ นั้น มี ๒ ประการคือ

(๑) คนเรามีอุปกรณ์การเรียนรู้ครบบริบูรณ์และมีคุณภาพดีด้วย คือ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย และมันสมองอันวิเศษ^{อน} ที่สัตว์โลกชนิดอื่นไม่มี ถ้าเรารู้จักใช้อุปกรณ์เหล่านี้อย่างเต็มที่ เราสามารถรับรู้ทุกชั้นคือ ชั้นรู้จัก (สัญญา) รู้จริง (ทัญญู) และรู้แจ้ง (ญาณ) สัตว์เดียรฉานมี ตา หู จมูก ลิ้น กายดีเหมือนของมนุษย์ทุกประการหรืออาจดีกว่าของมนุษย์ด้วยซ้ำ แต่สมองดีสู้มนุษย์ไม่ได้จึงมีความรู้ได้เพียงชั้นรู้จัก (สัญญา) เท่านั้นไม่สามารถรับรู้จริงและรู้แจ้งได้ อุปกรณ์เหล่านี้ มิได้มีไว้เพื่อ “ความอยู่รอด” เท่านั้นถ้าเพื่อความอยู่รอดอย่างเดียว ไม่จำเป็นต้องมีอุปกรณ์ดีถึงขนาดนี้ สัตว์หลายชนิดมีอุปกรณ์ไม่ครบ ๖ และเป็นอุปกรณ์หยาบๆ เสียด้วย มันก็ยังอยู่รอดได้จุดมุ่งหมายอันแท้จริงคือ มีไว้เพื่อให้เรียนรู้

(๒) โลกมนุษย์เป็นสถานที่ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับรับการเรียนรู้ เพราะมีสิ่งตรงกันข้ามให้เปรียบเทียบ เช่น มีดี มีชั่ว มีรวย มีจน มีฉลาด มีโง่ มีสุข มีทุกข์ เป็นต้น ตามตำนานพุทธปรัชญา พระโพธิสัตว์มาได้ความรู้ชั้นสูงสุด คือขั้นรู้แจ้งที่เราเรียกว่า “ตรัสรู้” เฉพาะในโลกนี้เท่านั้น ไม่ไปตรัสรู้ในสวรรค์ เพราะในสวรรค์มีแต่ความสุขไม่มีทุกข์เปรียบเทียบ ส่วนว่าพระโพธิสัตว์ไม่ไปตรัสรู้ในอบายภูมิ เพราะในอบายภูมิมีแต่ความโง่ ความเสื่อมและความทุกข์ ไม่มีสุขเปรียบเทียบ เราจะได้ว่ามีแต่โลกมนุษย์เท่านั้นที่เหมาะสมที่สุดสำหรับรับการเรียนรู้ ถือได้ว่าเราได้กระทำกุศลกรรมไว้มากมากพอสมควรจึงได้เกิดเป็นมนุษย์

อุดมคติตามทัศนะพุทธปรัชญาถือว่า พระนิพพานเป็นอุดมคติหรือเป้าหมายสูงสุด พระพุทธเจ้าทรงตรัสพรรณถึงความมั่งคั่งของพระนิพพานไว้มากมาย และทรงตรัสถึงแนวทางเพื่อบรรลุนิพพานว่าต้องปฏิบัติตามหลักอริยสัจ ๔^{อน} ประการแปลตามอักษรว่า ความจริงอันประเสริฐ หรือความจริงอันทำให้นุคคลเป็นผู้ประเสริฐ ดังนั้น ผู้ใคร่รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจพลนั้นก็กลายเป็นพระอริยบุคคล

๔.๑.๑ ความต้องการตามหลักพุทธปรัชญา

ในทางพุทธปรัชญา กล่าวถึง ความต้องการของมนุษย์ หรือความอยากซึ่งเรียกว่า ทิเลศมีอยู่ ๓ อย่าง คือ^{อน} ที่เป็นตัวการที่ทำให้เกิดความต้องการในระดับต่างๆ ที่แตกต่างกันตามขั้นตอน

^{อน} มนุษย์มีสมองใหญ่มากเมื่อเทียบกับลิงและสัตว์เลื้อยคลานด้วยน้ำนมชนิดอื่นๆ มีความจุระหว่าง ๑๒๐๐-๑๕๐๐ ขม่อมลิงชิมแปนซีมีความจุของกะโหลกศีรษะเพียง ๓๕๐-๔๕๐ เท่านั้น.

^{อน} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔/๖๓.

^{อน} ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๕๕-๕๐๔.

๑. กามตัณหา คือ ความอยากในกามคุณทั้ง ๕ คือ ความอยากหรือปรารถนาในสิ่งน่ารัก ใครงพอใจ ซึ่งอาจเป็น รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส มิใช่หมายถึงความต้องการทางเพศเพียงอย่างเดียว อย่างเช่นที่คนส่วนใหญ่เข้าใจกัน

๒. ภวตัณหา คือ ความอยากมี อยากเป็น อยากได้

๓. วิภวตัณหา คือ ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น ไม่อยากได้

นอกจากความต้องการ ๓ อย่างนั้นแล้วชีวิตของมนุษย์ยังมีความต้องการความสัมพันธ์ อันดี กับคนในสังคมที่ตนเองดำเนินชีวิตร่วมด้วยนอกจากนั้นแล้วมนุษย์ยังต้องการสิ่งอื่นๆ อีก มากมายได้แก่ ความสุข มนุษย์ทุกคนล้วนแล้วแต่ต้องการความสุข ไม่อยากพบกับความทุกข์ ถ้าไม่ อยากพบกับความทุกข์ จะทำอย่างไรดี ? พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่า เว้นเหตุแห่งทุกข์ย่อมมีสุขในที่ ทั้งปวง คำถามต่อมา แล้วอะไรจะเป็นเหตุแห่งทุกข์ ? จะรู้ได้อย่างไร ? คำตอบคือต้องมีปัญญา คิด ไตร่ตรองให้รอบคอบในทุกๆ เรื่อง มีสติที่ระลึกอยู่ตลอดเวลาว่าจะทำสิ่งใด และที่เราจะทำนั้น ก่อให้เกิดผลใดบ้าง เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่น เรียกว่า พิจารณาให้ถ่องแท้แน่ใจ เสียก่อนจึงจะลงมือกระทำ หรือปฏิบัติ ซึ่งต้องอยู่บนพื้นฐานของ ความถูกต้อง ความดีงาม ไม่ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ ตนและคนอื่น นั้นแหละจึงจะเป็นความสุขที่เป็นความสุขจริงๆ ไม่ใช่ เป็นความสุขที่นำความทุกข์มาให้เราภายหลัง เมื่อทราบแล้วว่า มนุษย์ส่วนใหญ่มีความต้องการสิ่ง ใดบ้าง ย่อมช่วยให้เราพอใจจะเห็นแนวทางในการตอบสนองความต้องการดังกล่าวของมนุษย์ที่เรา คิดต่อ โดยมุ่งหวังให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งรักใคร่ พึงพอใจต่อกัน อันจะนำไปสู่มนุษยสัมพันธ์ที่ดีและ ยาวนานพจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน กล่าวถึง “ความต้องการ” ว่าหมายถึง ความอยาก ได้ ใคร่ได้หรือประสงค์จะได้ และเมื่อเกิดความรู้สึกลึกซึ้งดังกล่าวจะทำให้ร่างกายเกิดการความขาด สมดุล ๕ เนื่องมาจากมีสิ่งเร้ามากระตุ้น มีแรงขับภายในเกิดขึ้น ทำให้ร่างกายไม่อาจอยู่นิ่งต้อง พยายามดิ้นรน และแสวงหาเพื่อตอบสนองความต้องการนั้นๆ เมื่อร่างกายได้รับตอบสนองแล้ว ร่างกายมนุษย์ก็กลับสู่ภาวะสมดุลอีกครั้งหนึ่ง และก็จะเกิดความต้องการใหม่ๆ เกิดขึ้นมาทดแทน วณเวียนอยู่ไม่มีที่สิ้นสุด^{๐๐} เป็นวงจรต่อเนื่องกันไป

๔.๑.๒ ความต้องการตามแนวความคิดของมาสโลว์

มาสโลว์ (Dr. Abraham H. Maslow) นักจิตวิทยาของกลุ่มมนุษยนิยมได้อธิบายเรื่อง ความ ต้องการของมนุษย์ว่าเป็นลำดับทั้งหมด ๕^{๐๐} ชั้น (Five general system of needs) โดยเขียนเป็นรูป พีระมิดแห่งความต้องการไว้ แสดงความต้องการขั้นมูลฐานของมนุษย์ (Basic needs) เป็นทฤษฎี

^{๐๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับ ๒๕๔๒, หน้า ๓๒๓.

^{๐๐} ศ.นพ. จำลอง ดิษยวิช, จิตวิทยาของความดับทุกข์, หน้า ๕๓-๕๔.

การุงใจ ซึ่งเป็นคนแรกที่ได้เขียนขึ้น เรียกว่า Maslow's General theory of human mativation Maslow กำหนดหลักการว่าบุคคลพยายามสนองความต้องการของตนเพื่อความอยู่ รอดและความสำเร็จของชีวิต

Needs หมายถึงความต้องการอันจำเป็น ซึ่งชีวิตจะขาดเสียมิได้ ผลจากการศึกษาทราบว่าทุกกริยาทำทาง หรืออาการที่มนุษย์แสดงออกมาเป็นรูปของพฤติกรรมนี้ก็เพราะแรงผลักดันจากความต้องการเป็นกำลังสำคัญให้แสดงออกมา ความต้องการอาจเกิดขึ้นได้จากการเรียนรู้ที่ได้มา ภายหลังและจากสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องเรียนรู้เป็นความต้องการทางชีววิทยา(BiologicalNeeds) ทั้งที่เป็นสิ่งที่แสดงออกมาให้เห็นได้และเป็นสิ่งที่ซ่อนตัวอยู่ ทฤษฎีแห่งการุงใจของ Maslow กล่าวถึง ความต้องการ (Need) ของมนุษย์ โดยมีสมมุติฐาน กล่าวถึงความสำคัญเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ดังนี้

๑. ความต้องการพื้นฐานทางสรีระ (Basic physiological needs or Biological Needs , Physical Needs) คือความต้องการบำบัดความหิวกระหาย ต้องการพักผ่อน ต้องการเรื่องกามารมณ์ ต้องการบำบัดความเจ็บปวดและ ความไม่สมดุลย์ทางร่างกายต่างๆ

๒. ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs and security) คือ ต้องการความมั่นคง ต้องการการป้องกัน อันตราย ต้องการระเบียบ ต้องการทำนายอนาคต

๓. ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ (Love and Belonging Needs or Social Needs) คือ ต้องการเพื่อน ต้องการผู้ร่วมงาน ต้องการครอบครัว ต้องการเป็นที่ยอมรับของกลุ่ม ต้องการใกล้ชิดกับเพศตรงข้าม

๔. ความต้องการเกียรติยศชื่อเสียง (Esteem Needs, Self-Esteem Needs) คือ ต้องการความนับถือ ต้องการความมั่นคงซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเห็นของคนโดยทั่วไป ต้องการความพอใจ ชมเชย นิยม ต้องการความมั่นใจในตนเอง ต้องการคุณค่าในตนเอง ต้องการยอมรับตนเอง

๕. ความต้องการความสมหวังในชีวิต (Self-Actualization Needs, Self-realization , Self-fulfillment Needs) คือต้องการไปให้ถึงความสามารถสูงสุดของตนเอง ต้องการที่จะพัฒนาศักยภาพของตน ต้องการทำสิ่งที่เหมาะสมที่สุด ต้องการความงอกงามและขยายความต้องการให้ถึงที่สุด ค้นพบความจริง สร้างสรรค์ความงาม ส่งเสริมความยุติธรรม สร้างระเบียบที่ดีให้กับชีวิต

สรุป ชีวิตของมนุษย์ย่อมต้องการในสิ่งที่ตนเองพึงประสงค์ที่น่าพึงพอใจเหมือนกัน นั่นคือ ความสุข ซึ่งความต้องการนี้มีพอสรุปแบ่งออกเป็น ๓ ทางด้วยกัน คือ

๑. ความต้องการทางชีววิทยา (Biological Needs) หมายถึงความต้องการอันเกิดจากการที่ร่างกาย อันเป็นความต้องการพื้นฐานที่มีความจำเป็นที่สุดเพื่อความอยู่ รอดของชีวิต เช่น ความต้องการอาหาร ความต้องการเครื่องนุ่งห่ม ความต้องการที่อยู่อาศัย ความต้องการยารักษาโรค

๒. ความต้องการทางสังคม (Social Needs) เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ชอบดำเนินชีวิตเป็นกลุ่มก้อน เพื่อความปลอดภัยและอบอุ่นทางจิตใจ เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์ อนุเคราะห์แก่กัน ทำให้ชีวิตมีการแสวงหาคู่ครองแต่งงานกัน ทำให้มีบุตรสืบตระกูล มีเพื่อนฝูง เป็นต้น นอกจากนี้ยังต้องการความโดดเด่นให้กับตนเองเพื่อมียศ เกียรติอำนาจ ชื่อเสียงและบิรารอีกด้วย

๓. ความต้องการทางจิตใจ (Mental Needs) เป็นระดับความต้องการที่ลึกซึ้ง ซึ่งอยู่เบื้องหลังความต้องการด้านอื่นๆ เช่น ความต้องการความอบอุ่น ความปลอดภัยและหลักประกันชีวิต ความต้องการชนิดนี้มักจะพึงพาอาศัยอำนาจสูงสุดที่สามารถคอยบันดาลให้ตนเองสมปรารถนา เช่น ความต้องการบรรลุปรัชญาชีวิตที่สูงสุด เพราะมนุษย์อยู่ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมทุกชนิดที่มีลักษณะ ๓ อย่างคือ การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และการล่มสลาย หมายถึงลักษณะที่มีอยู่เสมอกันในสิ่งทั้งปวง ไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตเคลื่อนที่ได้ หรือ เคลื่อนที่ไม่ได้ก็ตาม ความต้องการดังกล่าวนี้จัดเป็นเป้าหมายของชีวิตที่ยังต้องอาศัยอยู่ในโลก และจัดได้ว่าเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ได้ แต่มนุษย์จะมีชีวิตที่สมบูรณ์เหมือนกันทุกคนย่อมเป็นไปไม่ได้แน่ แล้วแต่กรรมที่คนได้กระทำไว้

๔.๑.๓ . ความสุขของชีวิต

หลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทถือเอาทางสายกลางในการดำเนินชีวิตเป็นเกณฑ์ในการกำหนดแบบแผนที่สามารถนำเอามนุษย์เข้าสู่ความสุขได้ในระดับโลกียสุขและระดับโลกุตระสุข จะมองความสุขในระดับใดก็ตาม หลักธรรมในพุทธปรัชญาก็เป็น “จริยธรรมเชิงบวก” ประโยชน์สุขคือจุดหมาย ที่ช่วยให้คนทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะพัฒนาตนเอง และเข้าถึงประโยชน์สุขได้มากที่สุด อันเป็นประโยชน์สุขที่พึงได้ อันเกิดจากการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันโดยใช้ปัญญาด้วยความเมตตา พร้อมนั้นก็มุ่งให้บรรลุถึงอิสรภาพทางจิตปัญญาที่เป็นจุดหมายสูงสุดจนถึงขั้นอยู่ในโลกได้โดยไม่ติดกับโลกหรืออยู่เหนือโลกของ ความโลภ ความโกรธและความหลงนั่นเอง

การหาความสุขของชีวิตมนุษย์ก้าวหน้ามาเป็นขั้นๆ จัดเป็น ๓ ระดับ^{๐๐} คือ

(๑) ความสุขในกาม การบำรุงบำเรอประสาทสัมผัส ที่เรียก ว่าขั้นกาม หรือ กามาวจรเป็นการหาความสุขของคนทั่วไป แม้กระทั่ง จนถึงสวรรค์ทั้ง ๖ ก็อยู่กับเรื่องของประสาทสัมผัสทั้งนั้น ล้วนแต่่วนวายอยู่กับกาม เป็นพวกกามาวจร ความสุขที่มาพร้อมด้วยชีวิตที่ดีก็คือ การแสวงหาความสุขทางประสาทสัมผัส โดยให้อยู่ในกรอบของการควบคุมด้วยการเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน

^{๐๐} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ยิ่งก้าวถึงสุข ยิ่งใกล้ถึงธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๖-๔๐.

ระหว่างมนุษย์ในสังคม ให้เป็นไปอย่างไม่เบียดเบียนกัน ภาวะที่อยู่ร่วมกันโดยมีระเบียบวินัย ไม่ละเมิดต่อกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน นี่ก็ภาวะที่เรียกว่า ศีล เพราะฉะนั้น ความสุขในขั้นตอนนี้จึงอยู่ได้ด้วย ศีล ถ้ามนุษย์แสวงหาความสุขทางประสาทสัมผัสโดยมีกรอบของการไม่เบียดเบียนกันในทางสังคม คือ มีศีลแล้ว ก็ใช้ได้ เพราะฉะนั้น ความสุขระดับที่ ๑ คือ ขั้นตอนนี้อยู่ได้ด้วยศีลคือ การที่มนุษย์นี้ไม่เพียงแต่ต่างคนต่างจะหาให้ตัวเองว่า ฉันจะบำรุงบำเรอกาย ตา หู จมูก ลิ้น ของฉันเท่านั้น แต่คำนึงถึงคนอื่นด้วย เอื้อเฟื้อเกื้อกูลซึ่งกันและกันด้วย ถ้าอย่างนี้ ก็พออยู่กันได้ สังคมมนุษย์พอมีความสุข แล้วตัวเราก็จะมีความสุขในท่ามกลางสังคมที่มีสันติสุข

(๒) ความสุขในฉันท คือความสุขที่ประณีตขึ้นมาในระดับจิตใจ ที่เข้าถึงโดยลำพังจิตใจเองแท้ ๆ ทำสมาธิตลอดจนบำเพ็ญฉันทสมาบัติ ตอนนี้พ้นจากเรื่องกายไปแล้ว เรียกว่า ขั้นรูปาวจร และอรุปาวจร เป็นขั้นของความสุขทางจิต ความสุขในระดับขั้นที่ ๒ นี้ไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัส ไม่ต้องมาบำเรอตา หู จมูก ลิ้น และกายแล้ว อยู่ด้วยจิตใจของตัวเองก็มีความสุขด้วยได้ คัมภีร์ เข้าถึงภาวะประณีตสูงสุดทางจิต จะเห็นได้ว่าจากระดับของกาย ที่การหาความสุขอาศัยศีลส่วนควบคุม ก็ต่อไปถึงความสุขในระดับของจิตที่เรียกว่าเป็นรูปาวจร และอรุปาวจร ซึ่งอาศัยสมาธิ คือ การเข้าถึงความสุข ต้องใช้วิธีฝึกหัดปฏิบัติทางจิตใจ การที่พุทธปรัชญาสอนควบไปเป็นคู่ ๆ คือ ระดับที่ ๑ กายคู่กับศีล พอถึงระดับที่ ๒ จิต คู่กับสมาธิ

(๓) ความสุขในนิพพาน จากนั้นก้าวไปอีกขั้นหนึ่งก็ถึงระดับสูงสุดที่สุขนั้นปราศจากทุกข์ เป็นขั้นอัสราภ หรือขั้นวิมุตติ ก็คือระดับของปัญญา หมายความว่า เป็นระดับที่ความสุขเกิดจากการที่ปัญญาเห็นแจ้งความจริงของสิ่งทั้งหลาย แล้วถอนตัวออกมาเป็นอิสระลอยตัว ไม่ถูกครอบงำหรือกระทบกระเทือนด้วยความผันผวนปรวนแปรของโลกและชีวิต ความสุขอยู่ที่ปัญญา และความเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อสิ่งใดอื่น ระดับนี้เรียกว่าเป็นโลกุตตระและสำเร็จด้วยปัญญารเราจะสังเกตเห็นว่าการจัดหมวดกรรมนี้เป็นสภาพ หรือภูมิขั้นเรียกว่ากามาวจรรูปาวจร เป็น โลกุตระสายหนึ่ง ส่วนทางด้านข้อปฏิบัติก็มี ศีล สมาธิ และปัญญาอีกสายหนึ่งมาบรรจบกัน สุขแท้อยู่ในวิถีแห่งอัสราภ เป็นอันว่า การที่เราแสวงหาชีวิตที่ดีให้มีความสุขที่แท้จริงนั้น ถ้าเราทำได้ตาม ๓ ขั้นตามลำดับก็สามารถเข้าถึงธรรมในพุทธปรัชญาการสร้างสรรชีวิตที่ดีของมนุษย์นั้น มันเป็นลำดับขั้นของการก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ มนุษย์ที่รู้ที่เข้าใจ มีปัญญาที่จะทำความสุขเกิดแก่ตนได้พร้อม และรู้ขอบเขตของความสุขในแต่ละระดับด้วยว่า มันให้ความสุขแก่เราได้แค่ไหน มีจุดอ่อน มีข้อบกพร่อง มีโทษ หรือทางเสียอย่างไรแล้วเราจะไม่หลงระเหิรมัวเมาติดอยู่ในความสุขเหล่านั้น และจะได้พัฒนาตนให้ก้าวหน้าจะเข้าถึงธรรม มีสุขแท้อยู่ในความจริง แม้แต่ความสุขในขั้นจิตที่เข้าถึงญาณสมาบัติ ก็ยังไม่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง และยังทำให้หลงติดอยู่ได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงตักเตือนมากกว่า พวกที่บำเพ็ญฉันทนี้จะต้องไม่ประมาท ถ้ามัวติดสุขในฉันท ติดใน

สมาธิ ก็จะไปไม่รอด เพราะอย่างนี้ พวกนักบวชก่อนพุทธ ๓ กาลก็เลยเป็น ฤาษี โยคีดาบสอยู่เรื่อยไป ไม่รู้จักจบ ดายแล้วไปเกิดในพรหมโลก อยู่แค่นั้น ไม่รู้จักถึงอิสรภาพที่เป็นสุขแท้สักที ก็ไม่ได้แค่นั้น ไม่เข้าถึงนิพพานพุทธปรัชญาไม่ได้สอนให้มนุษย์แสวงหาความสุขที่เป็นภาพลวงตา แต่สอนให้เรียนรู้ทุกข์ซึ่งเป็น ความจริงของชีวิต พุทธปรัชญาได้ตอบปัญหาเรื่องทุกข์ ไว้โดยตรงพร้อมบอกสาเหตุของความทุกข์ เพราะเมื่อเรารู้แจ้งทุกข์ และวิธีเจริญภาวนาเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ เพราะเมื่อเรารู้แจ้งทุกข์ได้อย่างแท้จริง เมื่อนั้นจึงจะได้พบกับความสุขอันเต็มบริบูรณ์ทันทีในปัจจุบันชาติ นี้ ไม่ต้องรอให้ถึงชาติหน้าอีกต่อไป

๔.๒ ความสุขตามแนวจริยศาสตร์

๑. สุขนิยม (Hedonism)

นักสุขนิยมเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนรักสุข ๑ กลียุคทุกข์ ทุกการกระทำตกอยู่ภายใต้อำนาจการบงการของสองสิ่ง คือ ความทุกข์และความเดือดร้อนจะบงการให้หลีกเลี่ยง ความสุขสบายจะบงการให้ การกระทำ ลัทธิสุขนิยมถือว่าความสุขเป็นสิ่งที่ดีสูงสุดของชีวิต ชาวสุขนิยมมีความเชื่อว่าไม่ว่าเราจะทำอะไรก็แล้วแต่เป็นไปไม่ได้ที่จะไม่มีความสุขสบายเป็นจุดหมายปลายทาง ดังปรากฏในข้อความของเบ็นธัมว่า (Bentham 1784-1831) ธรรมชาติได้จัดให้มนุษย์อยู่ภายใต้บงการของนายที่มีอำนาจเต็มสองคนคือ ความเจ็บปวดและความสุขสบาย เพื่อสิ่งทั้งสองนี้เท่านั้นที่เราจะกล่าวได้ว่าอะไรที่เราควรทำและอะไรที่เราจะทำ มันควบคุมสิ่งที่เราทำทั้งหมด ความพยายามที่จะหลุดพ้นจากอำนาจของมันกลับแสดงให้เห็นและยืนยันความมีอยู่ของมัน โดยคำพูดมนุษย์อาจแสวงหาเป็นหนีจากอำนาจของมัน แต่โดยความเป็นจริงเขาอยู่ใต้อำนาจของมันตลอดเวลา ^{๐๙} จะเห็นได้ว่าความสุขมันคือสิ่งสูงสุดที่ชีวิตมนุษย์ต้องการ

ก. อสุขนิยม (Non-Hedonism) ลัทธินี้มีความเชื่อพื้นฐานอยู่บนปรัชญาแบบจิตนิยมโดยถือว่าจิตเป็นวิญญาณที่มีอยู่จริง และอยู่คนละส่วนกับร่างกาย มนุษย์จึงควรแสวงหาสิ่งที่มีค่าต่อจิตใจให้มาก ถ้าจิตดีมีความสุข ร่างกายดีมีความสุขไปด้วย ในลัทธินี้ถือว่าความสุขนั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่ดีที่สุดของชีวิต แต่มันยังมีสิ่งที่มีค่ากว่าความสุขคือ ความสงบของจิตและปัญญาแห่งความรอบรู้

ข. มนุษยนิยม (Humanism) ลัทธินิยมมีความเชื่อว่า มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและจิต แต่จิตเป็นเพียงพลังอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่เกิดจากพลังงานทางธรรมชาติ ร่างกายกับจิตมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งและไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ลัทธินี้จึงไม่เห็นด้วยกับสุขนิยมที่ว่าความสุขสบายเป็นจุดหมายของชีวิต ส่วนวิมุตินิยมและปัญญานิยมมุ่งแสวงหาความต้องการทาง

^{๐๙} อ้างใน ศ.ดร.วิทย์ วิศุทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลก โลก และความหมายของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (นนทบุรี : พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ไทยร่มเกล้าจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๔.

จิตใจเท่านั้นด้วยเหตุนี้เอง จึงทำให้ลัทธิมนุษยนิยมได้เป็นที่เรียกว่า ลัทธิแห่งการประนีประนอม ระหว่างความต้องการทางกายกับจิตเข้าด้วยกันเพราะลัทธินี้เชื่อว่าความสุขทางร่างกาย ความสงบทางจิตการใช้ปัญญาความรู้อื่นๆ ที่บุคคลสามารถแสวงหาและประสบได้ ล้วนแต่มีค่ากับตนเองทั้งสิ้น^{๐๐} ลัทธินี้ให้ความสำคัญระหว่างกายกับจิตอย่างเท่าเทียมกัน

๔.๓ วิธีปฏิบัติไปสู่เป้าหมายของชีวิต

หลักธรรมอันเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตตามแนวทางพุทธปรัชญา มีมากมายหลายวิธีแต่หลักธรรมที่ถือว่าเป็นพื้นฐานหลักๆ นั้นส่วนมากเกี่ยวข้องโดยตรงกับหลักทางศีลธรรม หลักกุศลกรรมบถ บุญกิริยาวัตถุ นาถกรรมธรรม หลักธรรมดังกล่าวนี้ได้เน้นหนักในทางปฏิบัติศีลธรรม ถือได้ว่าเป็นหัวใจขั้นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตอย่างมากในทางพุทธปรัชญา หลักของศีลธรรม มีอิทธิพลและเป็นตัวกำหนดคุณภาพของชีวิต ที่จะทำให้พัฒนาชีวิตให้มีความสุขในระดับของศีลสูงขึ้นไป ศีล ๕ ที่ประกอบด้วย ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ทั้งศีล ๕ และธรรม ๕ ประการนั้นก็เป็นพื้นฐานสำคัญของหลักธรรมทั้งหมด การที่จะรับประกันได้ว่าคนที่รักษาศีลในระดับที่เป็นปกติคือคนที่มักจะก้าวไปสู่เป้าหมาย คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตน จนไม่หวาดหวั่นพรันพรึงแม้ต่อความตาย ก็เพราะได้ดำเนินชีวิตของตนอยู่อย่างดีที่สุด และได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดคุณประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต^{๐๑} คนเช่นนั้นคือผู้ที่ได้เข้าถึง และดำเนินชีวิตของตนเป็นขั้นตอนตามลำดับขั้นที่สูงขึ้น ดังที่ ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ความสุข ๕ ขั้น ตามแนวทางพุทธปรัชญาแสดงไว้ดังนี้^{๐๒}

ขั้นที่ ๑^{๐๓} คือ ความสุขจากการเสพวัตถุ หรือสิ่งบำรุงบำเรอภายนอกที่นำมาปรนเปรอตา หู จมูก ลิ้น กาย ของเรา ข้อนี้เป็นความสุขสามัญที่ทุกคนในโลกปรารถนาอันมาก ความสุขประเภทนี้ขึ้นต่อสิ่งภายนอก เพราะว่าเป็นวัตถุ หรืออามิสภายนอกเมื่อเป็นสิ่งภายนอก อยู่นอกตัว ก็ต้องหา ต้องเอาเพราะฉะนั้นสภาพจิตของคนที่มีความสุขประเภทนี้จึงเต็มไปด้วยความคิดที่จะได้จะเอา แล้วก็ต้องหาและดิ้นรนทะยานไป เมื่อได้มาก ก็มีความสุขมาก แล้วก็เพลิดเพลินไปกับ

^{๐๐} ผศ. บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓๐.

^{๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๕๗, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘.

^{๐๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **คู่มือชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๑-๑๕๐.

^{๐๓} เรื่องเดียวกัน.

ความสุขเหล่านั้นพอได้มาก ๆ เข้า ต่อมาก็รู้สึกว่าตัวเองเก่งมาก ๆ ไป ๆ มา ๆ โดยไม่รู้ตัวก็มีภาวะอย่างหนึ่งเกิดขึ้น คือ ชีวิตและความสุขของตัวเองต้องไปขึ้นกับวัตถุเหล่านั้น อยู่ลำพังง่าย ๆ อย่างเก่า ไม่สุขเสียแล้ว ตอนที่เกิดมาใหม่ ๆ นี้ ไม่ต้องมีอะไรมากก็พอจะมีความสุขได้ ต่อมาเมื่อวัตถุมากเสพมาก ที่นี้ขาดวัตถุเหล่านั้นไม่ได้เสียแล้ว กลายเป็นว่าสูญเสียอิสรภาพ ชีวิตและความสุขต้องไปขึ้นกับวัตถุภายนอก แต่เข้าใจผิดคิดว่าตัวเองเก่ง อันนี้เป็นข้อสำคัญที่คนเราหลงลืมไป ทางธรรมจึงเตือนไว้เสมอว่าเรา อย่าสูญเสียอิสรภาพนี้ไป พร้อมทั้งอย่าสูญเสียความสามารถที่จะเป็นสุขสิ่งที่คนเราจะพัฒนากันมากก็คือ การพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุข แม้แต่การศึกษา ทำไปทำมาก็ไม่รู้ตัวว่ากลายเป็นการพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุข แต่อีกด้านหนึ่งของชีวิตที่ลืมไป คือการพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข ถ้าเราไม่พัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข หรือแม้แต่ไม่รักษามันไว้เราก็สูญเสียความสามารถที่จะมีความสุข อาการของคนที่สูญเสียความสามารถที่จะมีความสุข ก็คือยังอยู่ในโลกนานไปก็ยังกลายเป็นคนที่สุขยากขึ้น คนจำนวนมากสมัยนี้มีลักษณะอย่างนี้ คืออยู่ในโลกนานไปเดิบโตขึ้น กลายเป็นคนที่สุขได้ยากขึ้น ต่างจากคนที่รักษาคุศลภาพของชีวิตไว้ได้ โดยพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขควบคู่ไปด้วยจะเป็นคนที่มีมีลักษณะตรงข้าม คือยังอยู่ในโลกนานไป ก็ยังเป็นคนที่สุขได้ง่ายขึ้น ถ้าเป็นคนที่สุขได้ง่ายขึ้น ก็ดี ๒ ชั้น คือ เราพัฒนาสองด้านไปพร้อมกัน ทั้งพัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุขด้วย และพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขด้วย ผลก็คือ เราหาสิ่งมาบำเรอความสุขได้เก่ง ได้มากด้วย และพร้อมกันนั้นเราก็เป็นคนที่สุขได้ง่ายด้วย เราก็เลยสุขซ้อนทวีคูณ ส่วนคนที่สูญเสียความสามารถที่จะมีความสุข แม้จะหาสิ่งเสพมาบำเรอความสุขได้มาก แต่ความสุขก็เท่าเดิมเรื่อยไป เพราะข้างนอกได้มา ๑ แต่ข้างในก็ลดลงไป ๑ เลยเหลือ 0 ที่เดิม กระบวนการวิ่งหาความสุขจึงดำเนินไปไม่รู้จักจบสิ้นเพราะความสุขวิ่งหนีเราไปเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้น จะต้องพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขไว้ด้วยคู่กัน เป็นคนที่สุขได้ง่ายก็เป็นอันว่าสบาย อย่างน้อยก็ฝึกตัวเองไว้ อย่าให้ความสุขต้องขึ้นกับวัตถุมากเกินไป ศิล ๕ เป็นตัวอย่างของวิธีฝึกไม่ให้เราสูญเสียอิสรภาพ โดยไม่เอาความสุขไปขึ้นต่อวัตถุมากเกินไป แปลวันก็รักษาศิล ๘ ครั้งหนึ่ง ให้ความสุขของเราไม่ต้องขึ้นกับการบำรุงบำเรอทางกายด้วยวัตถุ เริ่มด้วยข้อวิกาลโภชนาฯ ไม่ต้องบำเรอลิ้นด้วยอาหารอร่อยอยู่เรื่อย ไม่คอยตามใจลิ้น กินแค่เที่ยง เพียงพอ ที่ร่างกายต้องการเพื่อให้มีสุขภาพดีแข็งแรง ไม่บำเรอตัวด้วยการนอน ไม่ต้องนอนบนฟูก ลองนอนง่าย ๆ บนพื้น บนเสื่อธรรมคา พอฝึกได้แล้วต่อมาเราจะพูดถึงวัตถุหรือสิ่งบำรุงความสุขเหล่านั้นว่ามีก็ดี ไม่มีก็ได้ ต่างจากคนที่ไม่พัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข ซึ่งจะเอาความสุขไปขึ้นต่อวัตถุ ถ้าไม่มีวัตถุเหล่านั้นเสพแล้วอยู่ไม่ได้ ทรมานทรมาย ต้องพูดถึงวัตถุหรือสิ่งเสพเหล่านั้นว่า ต้องมีจึงจะอยู่ได้ ไม่มีอยู่ไม่ได้ คนที่เป็นอย่างนี้จะแย่ ชีวิตนี้สูญเสียอิสรภาพ คนยิ่งอายุมากขึ้นสถานการณ์ก็ไม่แน่นอน ถึงเวลาเจ็บไข้ได้

ป่วย ร่างกายเสพความสุขจากสิ่งเหล่านั้นไม่ได้ เช่น ลื่นไม่รับรู้รส กินอาหารก็ไม่อร่อย ถ้าไม่ฝึกไว้ ความสุขของตัว ไปอยู่ที่วัตถุเหล่านั้นเสียหมดแล้ว และตัวก็เสพมันไม่ได้ จิตใจก็ไม่มีความสามารถที่จะมีความสุขด้วยตนเอง ก็จะลำบากมาก ทุกข์มาก เพราะฉะนั้นท่านจึงสอนให้ฝึกไว้ รัชกาล ๘ นี้แปลวันครั้งหนึ่ง จะได้ไม่สูญเสียอิสรภาพนี้ไป เพราะฉะนั้นเอาจคำว่า มีก็ได้ ไม่มีก็ได้ นี่ไว้ถามตัวเอง เป็นการตรวจสอบอยู่เสมอว่า เราถึงขั้นนี้หรือยัง หรือต้องมีจึงจะอยู่ได้ ถ้ายังพูดได้ว่ามีก็ได้ ไม่มีก็ได้ ก็เข้าใจได้ว่า เรายังมีอิสรภาพอยู่ ต่อไปถ้าเราฝึกเก่งขึ้นไปอีก อาจจะมาถึงขั้นที่พูดได้ในบางเรื่องว่า มีก็ได้ ไม่มีก็ได้ ถ้าได้อย่างนี้ก็ยิ่งดีขึ้นไปอีก คนที่พูดได้อย่างนี้ จะมีความรู้สึกของพวกนี้ เกาะเกาะเราอยู่ของเราง่าย ๆ ดีแล้ว มีก็ได้ ไม่มีก็ได้ ไม่มีเราก็กสบาย ชีวิตเป็นอิสระโปร่งเบาความสุขเริ่มไม่ขึ้นต่อวัตถุามิสสิ่งเสพภายนอก ความสุขเริ่มไม่ต้องการ ความสุขที่ต้องการ แสดงว่าเราขาด ก็ยังไม่มีความสุขนั้นเราหาได้แต่ระหว่างนั้นต้องอยู่ด้วยการรอ อยู่ด้วยความหวัง บางที กระทบกระวาย เพราะฉะนั้น จะต้องทำตัวให้มีความสุขด้วยตนเองสำรองไว้ให้ได้ ด้วยวิธีฝึกรักษาสภาพของชีวิตและรักษาความสามารถที่จะมีความสุขไว้

ขั้นที่ ๒^{๐๐} พอเจริญคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา มีศรัทธา เราก็มีความสุขเพิ่มขึ้นอีก ประเภทหนึ่งแต่ก่อนนี้ชีวิตเคยต้องได้วัตถุมาเสพต้องได้ ต้องเอาเมื่อได้จึงจะมีความสุข ถ้าถือเสียก็ไม่มีความสุข แต่คราวนี้ คุณธรรมทำให้ใจเราเปลี่ยนไป เหมือนพ่อแม่ที่มีความสุขเมื่อให้แก่ลูก เพราะรักลูก ความรักคือเมตตา ทำให้อยากให้ลูกมีความสุขพอให้แก่ลูกแล้วเห็นลูกมีความสุข ตัวเองก็มีความสุข เมื่อพัฒนาเมตตา กรุณา ขยายออกไปถึงใคร ให้แก่คนนั้น ก็ทำให้ตัวเองมีความสุข ศรัทธาในพระศาสนาในการทำมาดี และในการบำเพ็ญประโยชน์เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน เมื่อให้ด้วยศรัทธา ก็มีความสุขจากการให้ นั้น ดังนั้นคุณธรรมที่พัฒนาขึ้นมาในใจ เช่น เมตตา กรุณา ศรัทธา จึงทำให้เรามีความสุขจากการให้ การให้กลายเป็นความสุข

ขั้นที่ ๓^{๐๐} ความสุขเกิดจากการดำเนินชีวิตถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ไม่หลงอยู่ในโลกของสมมติ ที่ผ่านมานั้นเราอยู่ในโลกของสมมติมาก และบางทีเราก็หลงไปกับความสุขในโลกของสมมติ นั้น แล้วก็ถูกสมมติ ล่อหลอกเอา อยู่ด้วยความหวังสุขจากสมมติที่ไม่จริงจังยั่งยืน และพาให้ตัวแปลกแยกจากความจริงของธรรมชาติ และขาดความสุขที่พึงได้จากความเป็นจริงในธรรมชาติเหมือนคนทำสวนที่มีหวังความจากเงินเดือน เลยมองข้ามผลที่แท้จริงตามธรรมชาติจากการทำงานของตัวเอง คือความเจริญงอกงามของต้นไม้ ทำให้ทำงานด้วยความฝืนใจเป็นทุกข์ ความสุขอยู่ที่การได้เงินเดือนอย่างเดียว ได้แต่รอความสุขที่อยู่ข้างหน้า แต่พอใจมาอยู่กับความเป็นจริงของธรรมชาติ อยากเห็นผลที่แท้จริงตามธรรมชาติของการทำงาน ของตน คือ

^{๐๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๐๐} เรื่องเดียวกัน.

อยากเห็นต้นไม้เจริญงอกงาม จากการชื่นชมความเจริญงอกงามของต้นไม้อยู่ตลอดเวลา ดังนั้น คนที่ปรับชีวิตได้ เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ จึงสามารถหาความสุขจากการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ได้เสมอ พอปัญญาบรรจบให้ว่างใจถูก ชีวิตและความสุขก็ถึงความสมบูรณ์

ขั้นที่ ๔^{๐๐} ความสุขจากความสามารถปรุงแต่ง คนเรามีความสามารถในการปรุงแต่ง ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของมนุษย์ ปรุงแต่งทุกข์ก็ได้ ปรุงแต่งสุขก็ได้ โดยเฉพาะที่เห็นเด่นชัดก็คือปรุงแต่งความคิดมาสร้างสิ่งประดิษฐ์ จนมีเทคโนโลยีต่าง ๆ มากมาย ที่สำคัญก็คือในใจของเราเอง เรามักจะใช้ความสามารถในทางที่เป็นผลร้ายแก่ตนเองแทนที่จะปรุงแต่งความสุข เรามักจะปรุงแต่งทุกข์ คือเก็บเอาอารมณ์ที่ไม่ดี ที่ขัดใจ ขัดหู ขัดตา เอามาครุ่นคิดให้ไม่สบายใจ ขุ่นมัว เส่ร้าหมอง โดยเฉพาะคนที่สูงอายุนี้ ต้องระวังมาก ใจคอยจะเก็บอารมณ์ที่กระทบกระเทือน ไม่สบาย แล้วก็มาปรุงแต่งให้เกิดความกลุ้มใจ ว้าวุ่นเหงา เรียกใช้ความสามารถไม่เป็น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เรา รู้จักใช้ความสามารถในการปรุงแต่งแทนที่จะปรุงทุกข์ ก็ปรุงสุข เก็บเอาแต่อารมณ์ที่ดีมาปรุงแต่งใจให้สบายแม้แต่หายใจ ที่ยังให้ปรุงแต่งความสุขไปด้วย ลองฝึกดูก็ได้เวลาหายใจเข้า ก็ทำใจให้เบิกบาน เวลาหายใจออก ก็ทำใจให้โปร่งเบาสภาพจิต ๕ อย่างอย่างนี้ ควรปรุงแต่งให้มีในใจอยู่เสมอประกอบด้วย

๑.ปราโมทย์ ความร่าเริงเบิกบานใจ

๒.ปีติ ความอิ่มใจ

๓.ปัสสัทธิ ความสงบเย็น ผ่อนคลายกายใจ ไม่เครียด

๔.ความสุข ความโปร่งโล่งใจ คล่องใจ สะดวกใจไม่มีอะไรมาบีบคั้นหรือติดขัดคับข้อง

๕.สมาธิ ภาวะที่จิตอยู่กับสิ่งที่ต้องการ ได้ตามต้องการ ไม่มีอะไรมารบกวน จิตอยู่ตัวของมันขออย่าว่า ๕ ตัวนี้สร้างไว้ประจำใจให้ได้ เป็นสภาพจิตที่ดีมาก ผู้เจริญในธรรมจะมีคุณสมบัติของจิตใจ ๕ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุปฏิบัติถูกต้องแล้ว มากด้วยปราโมทย์ มีจิตใจร่าเริงเบิกบานอยู่เสมอ จักทำทุกข์ให้หมดสิ้นไป ฉะนั้น ถึงเวลาแล้ว ควรจะใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ ถือเป็นโอกาสดี มาปรุงแต่งใจ แต่ก่อนนี้ปรุงแต่งแต่ทุกข์ทำให้ใจเครียด ขุ่นมัว เส่ร้าหมอง ตอนนี้ปรุงแต่งใจให้มีธรรม ๕ อย่างนี้ คือ ปราโมทย์ มีความร่าเริงเบิกบานใจ ปีติ ความอิ่มใจ ปัสสัทธิ ความผ่อนคลาย สงบเย็นกายใจ สุข โล่งโปร่งใจ สมาธิ สงบใจตั้งมั่น ไม่มีอะไรมารบกวนทำใจให้ได้ อย่างนี้อยู่เสมอที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ข้อ คือปราโมทย์ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ พระพุทธเจ้าประทานไว้แล้ว ความสามารถในการปรุงแต่งจิต และก่จริยงอกงามในธรรมด้วย ซึ่งไม่ควรปล่อยให้กายว่างแต่ใจวุ่น เพราะฉะนั้น ในเวลาที่ว่าง ไม่มีอะไรทำและก็ยังไม่พักผ่อนนอนหลับหรือนอน

^{๐๐} เรื่องเดียวกัน.

แล้วก่อนจะหลับ ก็พักผ่อนคลายให้วิธีปฏิบัติง่าย ๆ ไว้อย่างหนึ่งว่า ในเวลาที่ว่างอย่างนั้น ให้สูดลมหายใจเข้าและหายใจออกอย่างสบาย ๆ สม่่าเสมอ ให้ใจอยู่กับลมหายใจที่เข้าและออกนั้น พร้อมกันนั้นก็พูดในใจไปด้วย ตามจังหวะลมหายใจเข้าและออกว่า จิตใจเบิกบานหายใจเข้าจิตใจโล่งเบา หายใจออกในเวลาทีพูดในใจอย่างไร ก็ทำใจให้เป็นอย่างนั้นจริง ๆ ด้วย ก็จะได้การพักผ่อนที่เสริมพลังทั้งร่างกายและจิตใจ ชีวิตจะมีความหมาย มีคุณค่า และมีความสุขอยู่เรื่อยไป

ขั้นที่ ๕^{๐๐} สุดท้าย ความสุขเหนือการปรุงแต่ง คราวนี้ไม่ต้องปรุงแต่ง คืออยู่ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงของโลกและชีวิต การเข้าถึงความจริงด้วยปัญญาเห็น อยู่อย่างผู้เฒ่าจนชีวิตสภาพจิตนี้จะเปรียบเทียบได้เหมือนสารพัดที่เฒ่าจนการขับรถสารพัดผู้ชำนาญในการขับรถนั้น จะขับม้านำนำรถเข้าถนน และวิ่งด้วยความเร็วพอดี ตอนแรกต้องใช้ความพยายาม ใช้แซ่ ดึงบังคับอยู่พักหนึ่ง แต่พอรถม้านั้นวิ่งเข้าที่เข้าทางดีความเร็วพอดี อยู่ตัวแล้ว สารพัดผู้เฒ่าจน ผู้ชำนาญแล้วนั้น จะนั่งสงบสบายเลย ตลอดเวลานั้นเขาไม่มีความประหวั่น ไม่มีความหวาด จิตเรียบสนิท ไม่เหมือนคนที่ยังไม่นำนำญ คิดไม่ลงตัว แต่พอรู้เข้าใจความจริงเฒ่าจนดี ด้วยความรู้นี้แหละ จะปรับความรู้สึกให้ลงตัว เป็นสภาพจิตที่เรียบสงบสบายที่สุด คนที่อยู่ในโลกด้วยความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง จิตเฒ่าจนกับโลกและชีวิต วางจิตลงตัวพอดี ทุกอย่างเข้าที่อยู่ตัวสนิทอย่างนี้ ที่เรียกว่าเป็นจิตอุเบกขา เป็นจิตที่สบาย ไม่มีอะไรกวนเรียบสนิท เป็นตัวของตัวเอง ลงตัว เมื่อทุกสิ่งเข้าที่ของมันแล้ว คนที่มีจิตลงตัวเช่นนี้ จะมีความสุขอยู่ประจำตัวอยู่ตลอดเวลา เป็นสุขเต็มอ้อมอยู่ข้างใน ไม่ต้องหาจากข้างนอก และเป็นผู้มีชีวิตที่พร้อมที่จะทำเพื่อผู้อื่นได้เต็มที่ เพราะไม่ต้องห่วงกังวลถึงความสุขของตนและไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตัวเองอีกต่อไป จะมองโลกด้วยปัญญาที่รู้ความจริงและด้วยใจที่กว้างขวางและรู้สึกเอื้อกูล คนที่พัฒนาความสุขมาถึงขั้นสุดท้ายแล้วนี้ เป็นผู้พร้อมที่จะเสวยความสุขทุกอย่างใน ๔ ข้อแรกไม่เหมือนคนที่ไม่พัฒนา ได้แต่หาความสุขประเภทแรกอย่างเดียว เมื่อหาไม่ได้ก็มีแต่ความทุกข์เต็มที่และในเวลาทีเสพความสุขนั้น จิตใจก็ไม่โปร่งไม่โล่ง มีความหวั่นใจหวาดระแวงขุนมัวมีอะไรบกวนอยู่ในใจ สุขไม่เต็มที่แต่พอพัฒนาความสุขขึ้นมา ยิ่งพัฒนาถึงขั้นสูงขึ้น ก็มีโอกาสได้รับความสุขเพิ่มขึ้นหลายทาง กลายเป็นว่า ความสุขมีให้เลือกได้มากมาย และจิตใจทีพัฒนาดีแล้ว ช่วยให้เสวยความสุขทุกอย่างได้เต็มที่ โดยทีในขณะนั้น ๆ ไม่มีอะไรบกวนให้จิตขุนข้องหมองมัว เป็นอันว่าธรรมะ ช่วยให้เรารู้จักความสุขในการดำเนินชีวิตมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไปตามลำดับการพัฒนาจิต

^{๐๐} เรื่องเดียวกัน.

๔.๔ เป้าหมายของชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท

เป้าหมายของชีวิตไม่ใช่เป็นปัญหาทางการแพทย์และทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นปัญหาในเชิงปรัชญา บัณฑิตบุคคลจะต้องเป็นผู้แสวงหาคำตอบด้วยตนเอง โดยเสรีภาพได้เปิดโอกาสให้มนุษย์ได้ตัดสินใจเพื่อที่จะเข้าไปค้นพบความหมายของชีวิต (Life Ultimate Truth) ซึ่งทำให้มนุษย์ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพและความรับผิดชอบ โลกของมนุษย์เป็นโลกของความหมาย ความล้มเหลวในการมองคุณค่าของการดำรงอยู่ของชีวิต เป้าหมายของพุทธปรัชญา คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง โดยสิ้นเชิง^{๐๐} โดยดับภพชาติ หยุดการเวียนว่ายตายเกิดเพราะว่าเมื่อไม่ได้เกิดอีก เราก็ไม่ต้องมาเผชิญกับความแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย และไม่ต้องทุกข์ใจอีกต่อไป ส่วนการทำบุญที่นิยมทำกันในปัจจุบัน มีอานิสงส์สูงสุดเพียงแค่ความสุขในสวรรค์เท่านั้น ไม่สามารถกำจัดกิเลสตัณหาพาสู่ความพ้นทุกข์ได้แม้จะได้เกิดเป็นเทวดาแล้ว แต่เมื่อหมดบุญแล้วก็ต้องกลับมาเวียนว่าย ตาย เกิด อีกต่อไป^{๐๙} วิธีการจะรอดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ มีเพียงวิธีเดียวเท่านั้นคือ “ไม่มีการเกิดอีก” พุทธปรัชญาได้เสนอทางออกไว้ให้เดินไปสู่เป้าหมายนั้นคือ การเจริญวิปัสสนาจนบรรลุธรรม ผล นิพพานเท่านั้น ที่สามารถตัดกระแสธรรมชาติให้ขาดสะบั้นลงได้ ที่กำจัดกิเลสตัณหา^{๐๑} เมื่อเจริญวิปัสสนา ได้บรรลุเป็นอริยบุคคล ก็จะกำจัดกิเลสตัณหาในจิตของตนเองให้หมดสิ้นไปได้อย่างสิ้นเชิง^{๐๒} จะไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไปสิ่งนี้คือความสุขสูงสุดที่เป็นเป้าหมายหลักก้าวพ้นความทุกข์อย่างเด็ดขาด

๔.๕ สรุปเป้าหมายของชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญา

สรุปชีวิตมีส่วนประกอบเข้าด้วยกันของธรรมชาติและทำหน้าที่รักษากายประกอบนั้นไว้ให้มีความสงบ เรียบร้อยเป็นปกติ ชีวิตเรียกว่าอินทรีย์ เป็นปัจจุบันฐาน ที่สามารถนำพาชีวิตไปสู่จุดหมายตามความประสงค์ของแต่ละบุคคล ในทัศนะทางพุทธปรัชญาที่ถือว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางที่สามารถฝึกฝน ฝึกอบรมตนได้ตลอดทั้งการพัฒนาทางด้านต่างๆ ได้ ตามที่ได้กล่าวไว้ในหัวข้อต่างๆ ข้างบนนั้น ชีวิตตามหลักพุทธปรัชญานั้นเป็นชีวิตที่ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจและเป็นชีวิตที่มุ่งสู่จุดหมายคือ ความสุขเป็นเบื้องต้นและพระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดโดยมีอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นแนวทางนำไปสู่จุดหมายดังกล่าว เป้าหมายที่เป็นพุทธปรัชญากำหนดไว้มี ๓ ระดับด้วยกันคือ มีจุดหมายอยู่ที่การมีความสุขในเบื้องต้น มีความสุขในท่ามกลางและความสุขในขั้น

^{๐๐} คูรายละเอียดใน ข.ม. (ไทย) ๒๕/๑๗๗/๕๐๖.

^{๐๙} คูรายละเอียดใน อง.สตตค. (ไทย) ๒๑/๔๔/๖๗.

^{๐๑} คูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕/๖๘.

^{๐๒} คูรายละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๑๑/๖๐/๕๗.

สูงสุด สิ่งสำคัญที่จะทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จสู่เป้าหมายนั้นต้องอาศัยกำลังที่เกิดขึ้นภายในจิตใจโดยมีกำลังทางปัญญา กำลังความเพียร กำลังความเที่ยงธรรม ที่ตั้งตนไว้ในฐานที่ชอบธรรม อาศัยปัญญาเป็นที่ตั้งมีกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ เป็นเกาะค้ำกันนำพาชีวิตไปถึงจุดหมายแต่ละขั้น

๔.๖ การพัฒนาไปสู่เป้าหมายตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

ชีวิตควรพัฒนาเพื่ออะไร หากจะตอบตามหลักพุทธปรัชญา ก็จะตอบได้ว่า ชีวิตควรอยู่เพื่อพัฒนาตนเองในการบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อสร้างคุณดี และเพื่อพัฒนาตนและสังคม ซึ่งทั้ง ๒ ประการนี้จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ ความพ้นทุกข์เช่นเดียวกันประโยชน์ ๑ อย่างประโยชน์ คือ สิ่งที่จะช่วยให้สำเร็จตามความประสงค์และอรรถผลที่เกิดจากความประสงค์นั้น กล่าวคือทั้งวิธีการและความสำเร็จอันเกิดจากวิธีการนั้นเรียกว่า “ประโยชน์” ที่มนุษย์ทุกชีวิตมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาตนเองไปตามยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงเสมอ

การพัฒนาตนเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล กระบวนการพัฒนาจะเริ่มต้นและดำเนินไปได้ ต้องอาศัยความติดต่อกว้างขวางกับสภาพแวดล้อมและอิทธิพลจากภายนอกเป็นแรงผลักดันหรือเป็นปัจจัยก่อตัว หลังจากนั้นการพัฒนาตนก็จะเกิดขึ้นภายในตนและพัฒนาเป็นแนวคิด ทศนคติ ค่านิยมกรอบความคิดเป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาตนจึงดำเนินไป ๒ ขั้นตอน คือ

จากแหล่งภายนอก กระบวนการพัฒนาตนจากแหล่งภายนอกที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งคือ การพัฒนาผ่านกัลยาณมิตรในที่นี้คงจะไม่กล่าวถึงคุณสมบัติของกัลยาณมิตรเพราะสามารถศึกษาได้จากเอกสารทางธรรมทั่วไป ประกอบด้วย พ่อแม่ พี่น้อง ครูบาอาจารย์เพื่อน เป็นต้น เบื้องต้นแล้วบุคคลเหล่านี้เองจะช่วยให้เราเกิดความรู้ในหลักการหรือหลักธรรมที่ถูกต้องดีงาม เกิดความเข้าใจ ความซาบซึ้ง และศรัทธาในหลักพุทธธรรม

จากภายในตน เป็นกระบวนการพัฒนาตนที่เกิดจากภายในโดยผ่านการ คิดแบบโยนิโสมนสิการ คือกระบวนการคิดแบบคาย คิดถูกต้อง คิดถูกต้อง ดังได้กล่าวถึงบทบาทของโยนิโสมนสิการแล้ว ในส่วนของการพัฒนาตน โยนิโสมนสิการจะเข้ามามีบทบาทในการทำงานต่อกากัลยาณมิตร เป็นการทำงานภายในเพื่อสร้างให้เกิดความคิดทศนคติ ค่านิยม ที่ถูกต้องดีงามตามแนวพุทธเพื่อนำไปสู่ภาคปฏิบัติต่อไป อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีซึ่งมีไม่มากนักกระบวนการภายในตนอาจจะเกิดขึ้นได้เองกับบุคคลบางคน อันสืบเนื่องมาจากเหตุในกาลก่อน คนเหล่านี้ก็สามารถพัฒนาจากภายในได้โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการพัฒนาจากภายนอกก่อนในกระบวนการพัฒนาตนตามวิถีพุทธ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประกอบด้วย การรับรู้อย่างถูกต้อง การคิด พิจารณาอย่างถูกต้อง และนำไปสู่การปฏิบัติอย่างถูกต้อง โดยจะต้องเรียนรู้ และเข้าใจหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนั้น

ในกระบวนการพัฒนาตน จะต้องวางอยู่บนฐานของการศึกษาภาคปริยัติควบคู่ไปด้วยอย่างเหมาะสมสร้างประโยชน์สูงสุดให้แก่ชีวิต ใน ๓ ระดับด้วยกันคือ

๑) ทัศนธรรมมิกัตถประโยชน์

ทัศนธรรมมิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์บัดนี้ ประโยชน์ชีวิตนี้หรือประโยชน์ปัจจุบัน เป็นจุดหมายขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้า หมายถึง ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ทรัพย์สิน ชีวิตคู่ที่เป็นสุข เป็นต้น รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยชอบธรรม การปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้โดยถูกต้อง การใช้สิ่งเหล่านี้ทำตนและคนที่เกี่ยวข้องให้มีความสุข การอยู่ร่วมกันด้วยดีและธรรมที่เป็นไปเพื่อได้ ทัศนธรรมมิกัตถะ ๔ ประการ คือได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบัน ถือว่าเป็นประโยชน์ขั้นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต มี ๔ อย่าง ได้แก่

ก. อุฏฐานสัมปทา ความขยันในการประกอบอาชีพการงาน เพื่อการเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัว

ข. อารักขสัมปทา การเก็บรักษาและการประหยัด เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต เพราะความไม่แน่นอนของชีวิตย่อมเกิดขึ้นได้ การประหยัดทรัพย์ไว้ก็เพื่อแก้ปัญหาในคราวจำเป็น

ค. กัลยาณมิตตตา การมีคนดีเป็นมิตร หรือคบคนดีเป็นเพื่อน กล่าวกันว่าคนที่มีเพื่อนเป็นคนดีนั้นประสบความสำเร็จในชีวิตไปแล้วครึ่งหนึ่ง เพราะเพื่อนจะเป็นตัวอย่าง และคอยชี้แนะความดีและข้อบกพร่องให้อยู่เสมอ ทำให้มีสติไม่พลั้งพลาดในการดำเนินชีวิต

ง. สมจิตตา คือ การเลี้ยงชีวิตที่เหมาะสม ได้แก่ การใช้จ่ายตามสมควรแก่รายรับ ดำรงชีวิตตามสมควรแก่อัธภาพ

๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์

สัมปรายิกัตถประโยชน์ ได้แก่ ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ที่ลึกล้ำยิ่งกว่าที่จะมองเห็นกันเฉพาะหน้า เกี่ยวกับชีวิตด้านในหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นจุดหมายธรรมที่เป็นไปเพื่อได้ สัมปรายิกัตถะ ๔ ประการ ประโยชน์ที่จะพึงได้รับในภายภาคหน้าหรือชาติหน้า มี ๔ อย่าง คือ

ก) สัทธาสัมปทา ความเชื่อความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เชื่อในกฎแห่งกรรมว่า ทำชั่วได้ชั่ว ทำดีได้ดี ศรัทธามี ๔ อย่าง ได้แก่^{๑๐}

๑. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อในกฎแห่งกรรม

๒. วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม

๓. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าแต่ละคนมีกรรมเป็นของตนและจำต้องเสวยผลแห่งกรรมนั้นๆ ไม่ ว่าจะเป็นผลดีหรือผลชั่ว

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๓.

๔. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์ตถาคตว่า เป็นพระสัมมา สัมพุทธเจ้า มี ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา คำว่า ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว หรือความรู้ชัด ได้แก่ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล ปัญญามี ๓ อย่าง ได้แก่

๑) สุตมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง การศึกษาเล่าเรียน ในชั้นเรียนและการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมา

๒) จินตามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการคิด คือ เมื่อได้รับฟังเรื่องราวต่างๆ แล้วนำมาคิดวิเคราะห์วิจารณ์ด้วยการหาเหตุผลถึงความถูกต้องทำให้เกิดความรู้ความคิดเห็นเพิ่มเติมขึ้น

๓) ภวานามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่เกิดจากการพัฒนาจิต คือ การฝึกจิตด้วยวิธีสมถะ และวิธีปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อให้จิตสงบและเกิดปัญญาขึ้นวิธีการได้มาซึ่งความรู้แบบนี้เรียกว่า ภวานามยปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นความรู้สูงสุด เพราะเกิดจากจิตที่สงบ บทสรุปสัมปรายิกัตถประโยชน์โดย ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปเรื่องสัมปรายิกัตถประโยชน์ได้ดังนี้^{๐๙}

๑. ศรัทธา ความเชื่อมั่นในปัญญา คุณธรรมและความเพียรพยายามของมนุษย์ ซึ่งทำให้สามารถเข้าถึงความจริง ความดีงามสูงสุด ได้ตามกฎหมายและกฎแห่งเหตุผลดังได้มีผู้นำทางไว้ และซึ่งจะทำให้มนุษย์สร้างสังคมที่ดีงามอันดำรงอยู่โดยธรรมได้ (สัทธาสัมปทา)

๒. ศีล การรู้จักบังคับควบคุมตนได้ ซึ่งทำให้ความเป็นอยู่ พฤติกรรมและลักษณะความสัมพันธ์กับผู้อื่น และสภาพแวดล้อมของบุคคลนั้น ๆ เกิดความเหมาะสมพอดีที่จะเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามแห่งคุณธรรมของตน และความอยู่กันด้วยดีของสังคม (ศีลสัมปทา)

๓. จาคะ ความสละ ที่ทำให้ไม่ตัดสินใจหรือคิดการต่าง ๆ เข้าข้างตนเอง และทำให้พร้อมที่จะเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น (จาคสัมปทา)

๔. ปัญญา ความรู้ตระหนักเท่าทันถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามกฎธรรมดา มีความเกิดขึ้นเสื่อมสิ้นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งทำให้วางใจวางท่าทีต่อสิ่งต่าง ๆ ได้ถูกต้อง โดยมีใจหลุดพ้นเป็นอิสระ สามารถวินิจฉัยแยกการอันควร มีควรทำ กำหนดความเหมาะสมพอดี และการที่จะให้หรือพัฒนาต่อไปของคุณธรรมอื่น ๆ ทั้งหมดอย่างเหมาะสม (ปัญญาสัมปทา)

๓). ปรมัตถประโยชน์

ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยิ่งหรือประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์พึงมีพึงได้ อย่างยิ่งหรือสูงสุด อรรถประโยชน์ ได้แก่ พระนิพพาน คือ ภาวะที่จิตสะอาด บริสุทธิ์ สว่าง เกิดปัญญา และสงบ วิมุตติ และผู้ที่บรรลุประโยชน์สูงสุดดังกล่าวนี้เรียกว่า พระอรหันต์ ซึ่งถือเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ผู้ที่จะเป็นพระอรหันต์ได้จะต้องบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล

^{๐๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๒๔.

สมาธิ และปัญญา จนสามารถละสังโยชน์ เป็นประโยชน์สูงสุด อันจะนำไปสู่สภาวะเหนือโลก
กิเลสที่ผูกใจสัตว์ไว้ในภพ ๑๐ อย่างได้ คือ

๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมติว่าเป็นตัวตน
เราเขาเป็นนั่นเป็นนี่ มองไม่เห็นสภาพความจริงที่สัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ มา
ประกอบกันเข้า

๒) วิภิจิณา ความลังเล สงสัย เคลือบแคลงต่าง ๆ เช่นสงสัยในพระศาสดา พระธรรม
พระสงฆ์

๓) สัตถัพพตปราคาส ความเชื่อมั่นศีลพรต คือ ความยึดถือผิดพลาดไปว่าจะบริสุทธิ์หลุด
พ้นได้เพียงด้วยศีลและพรต ได้แก่ การถือศีลและพรต ได้แก่ การถือศีล ระเบียบ แบบแผน
บทบัญญัติ และข้อปฏิบัติต่าง ๆ โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นเป็นขลังหรือศักดิ์สิทธิ์

๔) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส)

๕) ปฏิกัมภะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองหรือร้อนรนใจทั้ง ๕
ประการนี้ เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ หรือ ชั้นหยาบ

๖) รูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรมอันประณีต เช่น ติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน พอใจ
ในรสความสุขความสงบของสมาธิขั้นรูปฌาน ติดใจปรารภในรูปภพ เป็นต้น

๗) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม เช่น ติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน ติดใจ
ปรารภในอรูปภพ

๘) มานะ ความถือตัว หรือสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่นว่า สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา ต่ำ
กว่าเขา เป็นต้น

๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ

๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผล
หรือไม่รู้วิธีสัจ (ข้อ ๖-๑๐) จัดเป็นอุทธัมภคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องสูง หรือชั้นละเอียด
พระอรหันต์ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ อย่างดังกล่าวนี้ได้ ส่วนผู้ที่ละได้เพียงบางส่วน ได้แก่ พระอริยบุคคล
ชั้นรองลงมา เมื่อเรียงลำดับจากต่ำไปหาสูง จะได้ดังนี้
พระโสดาบัน ได้แก่ ผู้ละสังโยชน์ข้อ ๑-๓ ได้

(๑) พระโสดาปัตติมรรค ผู้กำลังเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน

(๒) พระโสดาปัตติผล ผู้เข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพานแล้ว

พระสกิทาคามี ได้แก่ ผู้ละสังโยชน์ ๓ อย่างเบื้องต้น (ข้อ ๑-๓) ได้ และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบา
บางลงและจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงชาติเดียว

(๑) พระสกิทาคามีมรรค ผู้กำลังเข้าสู่ภาวะแห่งพระสกิทาคามี

(๒) พระสัททาคามีผล ผู้เข้าถึงภาวะแห่งพระสัททาคามีโดยสมบูรณ์แล้ว

พระอนาคามี ได้แก่ ผู้ละสังโยชน์ ๕ อย่างเบื้องต้นได้ทั้งหมด (ข้อ ๑-๕) และจะไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก พระอนาคามีมรรค ผู้กำลังเข้าสู่ภาวะแห่งพระอนาคามี พระอนาคามีผล ผู้เข้าสู่ภาวะแห่งพระอนาคามีโดยสมบูรณ์แล้ว พระอรหันต์ ผู้ละสังโยชน์ได้ทั้งหมด ๑๐ อย่าง และสิ้นกิเลสแล้ว เป็นผู้เข้าสู่พระนิพพานอันเป็นประโยชน์สูงสุดตามหลักพระพุทธศาสนาชาติสิ้นแล้ว หรือ จินาชาติ ความเพียรพยายามเพื่อบรรลุจบสิ้นลงแล้ว หรือว่า วุสิต พรหมจริย และจะไม่กลับมาเกิดอีกในภพชาติใด ๆ พระอรหันต์มรรค ผู้กำลังเข้าสู่ภาวะแห่งพระอรหันต์ พระอรหันต์ผล ผู้เข้าสู่ภาวะแห่งพระอรหันต์โดยสมบูรณ์แล้ว พระนิพพานมี ๒ อย่าง คือ อุปาทิเสสนิพพาน (กิเลสดับแล้วแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่) และอนุปาทิเสสนิพพาน (กิเลสดับแล้วแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่) อุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง พระอริยบุคคลที่กิเลสหมดสิ้นไปแล้ว แต่ตัวคนยังมี ชีวิตอยู่ ยังทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้อยู่ เช่น สั่งสอนประชาชน ใ้ได้อยู่ ส่วนอนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง พระอริยบุคคลที่กิเลส หมดสิ้นไปแล้ว และขณะเดียวกันก็สิ้นชีพ (นิพพาน) ไปด้วย คือไม่เหลือทั้งกิเลสและขันธ์ ๕

๑. ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างมีความสุข

ในความหมายก็คือ มีความสุขเพราะมนุษย์โดยทั่วไปพากันแสวงหาความสุข ความสุขจึงเป็นเป้าหมายใหญ่ของชีวิต ความสุขมีทั้งสุขแบบโลก และสุขแบบธรรม สุขแบบโลกเป็นความสุขของชาวโลกหรือชาวบ้านซึ่งได้แก่พวกคฤหัสถ์ หรือฆราวาสจะพึงมีสุขแบบธรรมเป็นความสุขเกิดจากฌานสมาบัติและภาวะที่ไม่มีกิเลส หรือปราศจากความทุกข์ทางใจ สิ่งที่จะทำให้ชีวิตมีคุณภาพทางด้านความสุขนั้นต้องยึดถือคติว่าด้วยทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา^{๐๐} ในพุทธปรัชญาเป็นสำคัญในวิถีการดำรงชีวิต

๒ . ความสุขของคฤหัสถ์

ความสุขของคฤหัสถ์หรือชาวบ้านทั่ว ๆ ไปมี ๔ อย่างคือ^{๐๐} คือหลักว่าด้วยความสุขอันชอบธรรมที่ชาวบ้านควรมีไว้^{๐๐}

๑) อตติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือความภูมิใจ เิบอ้อมใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม

^{๐๐} อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๒๑-๒๐๔/๕๖.

^{๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๖๖.

^{๐๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๔/๕๖.

๒) โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือความภูมิใจ เอิบอ้อมใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่สาธารณะ

๓) อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือความภูมิใจเอิบอ้อมใจว่า ตนเป็นไทไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔) อนวัชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือความภูมิใจเอิบอ้อมใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครๆ ดิเตือน ไม่ได้ทั้งทางกายวาจาใจ

๓ . ความสุขเกิดจากความสันโดษ

คำว่า สันโดษ แปลว่า ความยินดี คือความพอใจ ความยินดีด้วยของของตน ซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ ตามมีตามได้ ความรู้จักอ้อมรู้จักพอเป็นหลักธรรมที่ให้นึกถึงถึงความถูกต้องเพื่อให้มีความสุขในการดำรงชีวิต สันโดษมี ๓ อย่าง คือ

๑) ขาลาภสันโดษ คือความยินดีตามที่ได้ยินดีตามที่พึงได้ คือตนได้สิ่งใดมาหรือเพียรหาสิ่งใดมาได้เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหนก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น

๒) ขาลพลสันโดษ คือยินดีตามกำลัง ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลังตนมี หรืออยากได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ

๓) ขาสารูปสันโดษ คือยินดีตามสมควร ยินดีตามที่เหมาะสมกับตนอันสมควรแก่ภาวะฐานะ แนวทางชีวิต และอุดมมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน

๔.๔.๑ ระดับโลกียะ

แนวทางการปฏิบัติในพุทธปรัชญา จะอยู่ในระบบมัชฌิมาปฏิปทา (มรรคมืองค์๘) โดยสามารถแบ่งตามระดับของอุดมมุ่งหมายได้ ดังนี้คือ นาถกรณธรรม ๑๐ ประการ เป็นต้น กล่าวอย่างกว้างๆ คือ การบำเพ็ญไตรสิกขาในแง่ที่เป็นความรับผิดชอบต่อตนเองให้บริบูรณ์

๑. บรรลุประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) เป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตนโดยเฉพาะเน้นการพึงตนได้ในทุกระดับ เพื่อความไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่น หรืออ่วงหมุ่คณะ และเพื่อความเป็นผู้พร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นคุณธรรมที่เป็นแกนนำเพื่อการบรรลุประโยชน์ตนนี้ คือปัญญา ส่วนหลักธรรมต่างๆ ไปที่สอนไว้เพื่อความมุ่งหมายนี้คือความประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานเป็นต้น

๒. บรรลุประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) เป็นการช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุหรือเข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิตของเขาในระดับต่าง ๆ ประคับประคองให้เขาสามารถพึ่งพาตนเองได้เป็นผลที่เกิดแก่คน

อื่นนอกจากตัวเราคุณธรรมที่เป็นแก่นนำ คือ กรุณา หลักธรรมทั่วไปที่ใช้สอนมี สังคหวัตถุ ๔ ประการ การทำหน้าที่และบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆของกัลยาณมิตรเป็นต้น

๓. บรรลุประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตตะ) เป็นประโยชน์ร่วมกันประโยชน์ต่อสังคม

ชุมชน เช่น ประโยชน์ที่เกิดจากกิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่อันเอื้ออำนวยแก่การปฏิบัติเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และปรัศยะของทุกคน คุณธรรมที่เป็นแก่นนำที่จะให้บรรลุจุดหมายนี้คือ วินัย และ สามัคคี หลักธรรมทั่วไปที่อาจใช้ได้คือ สาราณียธรรม ๖ และ อปริหานิยธรรม ๗ ประการ เป็นต้น ตลอดจนพฤติกรรมที่เกื้อกูลที่พึงประสงค์ ที่สังคมพึงต้อง กระทำกันต่อกัน

๔.๔.๒ ระดับโลกุตระ (นิพพาน)

โลกุตตรสุข หรือนิพพานสุข เป็นความสุขที่อยู่ในสภาวะไร้ตัณหา เป็นการมีชีวิตอย่างมีความสุขด้วยความรู้ตัว และรับรู้สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวด้วยความเข้าใจอย่างเห็นแจ้ง เป็นความสุขที่เต็มไปด้วยแก่นสาร ได้แก่สภาพแห่งการตรัสรู้หรือการบรรลุนิพพาน อันเป็นบรมสุขสูงสุดในพุทธศาสนา และความสุขนี้พระพุทธรองค์ทรงได้ยืนยันว่า สุขอื่นยิ่งกว่านิพพานไม่มี^{๐๐} อันเป็นสภาวะที่ไม่เหมือนกับความสุข ซึ่งบุคคลที่ไม่ได้อยู่ในสภาวะแห่งการบรรลุจะไม่สามารถเข้าใจความสุขในระดับนี้ได้ ความสุขระดับความยินดีอันเป็นลักษณะพื้นฐานของความสุขแต่ละระดับ สามารถเกิดขึ้นได้และแบ่งออกได้เป็นหลายลำดับขั้นตามระดับความลึกซึ้งของการเข้าใจในธรรมชาติของแต่ละสิ่งแต่ละอย่าง ซึ่งจะก่อให้เกิดความสงบหรือความเย็นในจิตใจ พร้อมกับการดิ้นรนและแสวงหาสิ่งที่อนิจจังทั้งหลายอันสร้างความร้อนรุ่มให้เกิดในจิตใจนิพพานเป็นความสุขหรือสภาวะแห่งความเย็น หรือสภาวะแห่งความเย็น หรือสภาวะที่ไร้ซึ่งความร้อนแห่งความอยากในจิตใจ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมือนดังความหมายตามตัวอักษรของคำว่า “นิพพาน” ซึ่งแปลว่า ดับไฟหรือดับร้อนอันหมายถึงการทำให้เย็นลงหรือเย็นสนิท^{๐๐} ไม่ใช่ความทุกข์หรือความร้อนอันเป็นสิ่งที่ใครๆ ล้วนไม่ต้องการ ดังพระพุทธรองค์ตรัสว่าอังกุตรนิกาย ฉกกนิบาตว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุผู้มองเห็นนิพพาน โดยความเป็นทุกข์ จักเป็นผู้ประกอบด้วยข้อพินิจที่เกื้อ แก่การบรรลุสัจจะ ย่อมเป็นไปไม่ได้ ข้อที่ภิกษุไม่ประกอบด้วยข้อพินิจ ที่เกื้อแก่การบรรลุสัจจะจักก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ ข้อที่ภิกษุไม่ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม จักบรรลุ โสคาปัตติผล หรือ สกทาคามีผล หรือ อรหัตผลก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ ภิกษุทั้งหลายข้อที่ภิกษุผู้มองเห็นนิพพาน โดยความเป็นสุข จักเป็นผู้ประกอบด้วยข้อพินิจที่เกื้อแก่การบรรลุสัจจะ ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ข้อที่ภิกษุผู้ประกอบด้วย

^{๐๐} ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๔/๕๐๒.

^{๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๒๖๑.

ข้อพินิจที่เกี่ยว แก่การบรรลุสัจจะจักก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามก็เป็นสิ่งที่เป็นอย่างที่เป็นอย่างไปได้^{๐*} พุทธพจน์นี้เป็นการยืนยันอย่างหนักแน่นว่า เป้าหมายแห่งชีวิตของผู้ปฏิบัติธรรมนั้นต้องเป็นความสุขที่ตรงกันข้ามกับความทุกข์อย่างสิ้นเชิง ที่พระพุทธองค์ทรงพยายามค้นหา แสวงหาด้วยชีวิตและทรงค้นพบทางแห่งการพ้นทุกข์ในที่สุด อีกทั้งหาวิธีในการจัดทุกข์ความทุกข์ทั้งปวงให้หมดไปอีกด้วย เพราะไม่มีอาสวะทุกข์มาเจือปน ความสุขที่พระพุทธองค์ทรงให้ยึดถือเป็นหลักในการดำเนินชีวิตให้เข้าถึงเป้าหมายนั้น เป็นความสุขระดับสูง ซึ่งแม้ว่ายังมีชีวิตอยู่ในโลกแห่งสังสารวัฏ ก็สามารถบรรลุถึงสภาวะนั้นได้เพราะเป็นสภาวะของการใช้ชีวิตแบบรู้ตัวและเป็นการเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในสภาวะธรรมของตนเองและสภาวะธรรมแห่งความไม่เที่ยงของสิ่งอื่นที่กำลังถูกตนเองปฏิสัมพันธ์อยู่นั้น อันก็ให้เกิดการปล่อยวางให้สิ่งเหล่านั้นดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ ที่แต่ละสิ่งแต่ละอย่างมีผลที่ตามมาคือ การมีความสงบภายในจิตใจ เนื่องจากมีความเข้าใจถึงความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งทั้งปวง ดังนั้นสภาวะของนิพพานจึง เป็น ทั้งความสุขและเป็นทั้งสภาวะที่ทำให้พร้อมที่จะเสวยความสุขในขณะที่มีชีวิตอยู่

เป้าหมายของชีวิต สร้างรากฐานความมั่นคงในอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ต่างก็ต้องการความสุขเป็นจุดมุ่งหมายเดียวกัน โดยพยายามค้นหาและยืนยันหลักการแห่งการประสบความสุขว่า จะต้องมีความพื้นฐานแห่งการจัดความทุกข์ให้หมดไป อย่างไรก็ตามมนุษย์ทุกชีวิตที่เกิดมาบนโลกนี้ไม่สามารถบรรลุเข้าถึงสภาวะความสุขสูงสุดเสมอไป เพราะความไม่รู้แจ้งใน “อวิชชา” ที่เป็นอุปสรรคกีดกัน ขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความสุขนั้นได้ พระพุทธเจ้าจึงได้ เสนอวิธีแห่งการทำลายความไม่รู้คือตัวอวิชชา ด้วยการตรัสชี้หลักไตรสิกขา ที่เป็นทางจะทำให้มีความเข้าใจในธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ได้อย่างถูกต้องชัดเจน โดยมีโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องมือ ดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติอย่างสมดุล และไม่ขัดแย้งกับหลักสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา เพราะหลักไตรสิกขาจะทำให้ผู้ปฏิบัติพยายามทำการควบคุมตัวเอง ให้ดำเนินชีวิตตามปัญญาหรือความเข้าใจในสิ่งที่ตนเองได้ปฏิสัมพันธ์ซึ่งรู้และเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแทงตลอดซึ่งธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ ด้วยความมั่นใจว่า สิ่งเหล่านั้นมีภาวะแห่งไตรลักษณ์ซึ่งไม่คู่ควรแก่การยึดติดอันจะก่อให้เกิดทุกข์ แล้วสุดท้าย บุคคลนั้นจะพบความสุขที่เป็นแก่นสาร

๔.๖ กระบวนการพัฒนาการของชีวิตมนุษย์ในพุทธปรัชญา

ชีวิตของมนุษย์มีจุดเริ่มต้นมาจาก “อวิชชา” แต่ชีวิตมนุษย์ในทัศนะพุทธปรัชญานั้นสามารถพัฒนาชีวิตให้มีคุณภาพ ประสิทธิภาพที่สูงขึ้น โดยยึดถือคุณธรรมเป็นแนวทางดำรงชีวิตตั้งตนไว้ในหลักแห่งสัมมาทิฐิ ปฏิบัติตนบนพื้นฐานของไตรสิกขา เพราะพุทธปรัชญามีความเชื่อว่า

^{๐*} อภ.ภก. (ไทย) ๒๒/๓๑๒/๔๕๒.

ชีวิตมนุษย์จะสมบูรณ์บริบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจนั้นต้องได้รับการพัฒนาร่างกายและจิตใจ โดยเน้นจิตใจให้มีมนุษยธรรมหรือธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นมนุษย์ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม อันเป็นธรรมที่เป็นพื้นฐานของชีวิต ในแง่ของมรรคต้องเริ่มจากสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบซึ่งเป็นปัญญาในระดับหนึ่งปัญญาในขั้นนี้เป็นความเชื่อและความเข้าใจในหลักการทั่วไป โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยหรือการถือหลักการแห่งเหตุผล ซึ่งเป็นความเชื่อถือที่เป็นฐานสำคัญ^{๐๐} เมื่อมีสัมมาทิฐิที่ถูกต้องแล้วฐานที่จะพัฒนาการต่อไปตาม หลักใหญ่ของชีวิตที่เรียกว่าพัฒนา^{๐๑} ประกอบด้วย

๑. มีกายอันพัฒนาแล้ว (เรียกว่า ภาวิตกาโย) คือมีปัจจัย ๔ อาหาร ที่อยู่ ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่มสมบูรณ์สิ่งแวดล้อมดี

๒. มีศีลอันพัฒนาแล้ว (เรียกว่า ภาวิตสีโล) คือ มีระเบียบวินัย อยู่ร่วมกับคนอื่นได้อย่างเป็นสุขโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งทางกายและทางคำพูด

๓. มีจิตอันพัฒนาแล้ว (เรียกว่า ภาวิตจิตโต) คือมีจิตใจมั่นคง ไม่ปล่อยใจให้จิตใจคิดฟุ้งซ่าน จนขาดพลังจิต ขาดความสงบ ความมั่นคง

๔. มีปัญญาอันพัฒนาแล้ว (เรียกว่า ภาวิตปัญโญ) คือ มีปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในชีวิตและโลกอย่างชัดเจนจนสามารถทำให้จิตและกิเลสสงบไปพร้อมกัน สามารถนำสติและปัญญามาใช้อย่างเหมาะสมในการดำเนินชีวิตเป็นชีวิตที่น่าพึงปรารถนาสำหรับทุกคนคือ

๑. การมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บป่วย

๒. การมีความรู้ดี ทั้งความรู้ในวิชาการทั่วไป ความรู้ในวิชาชีพ ความรู้ในการดำเนินชีวิต(คือความรู้ว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด สิ่งใดดี สิ่งใดชั่ว สิ่งใดเป็นคุณ เป็นโทษ เป็นประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ และทางออกที่เหมาะสมควรเป็นเช่นใด)

๓. การมีการงานดี คือ มีความสามารถในการประกอบกิจกรรมต่างๆ เลี้ยงตน และเป็นประโยชน์แก่คนอื่น และแก่โลกได้

๔.การมีความประพฤติดีคือ มีศีลธรรม มีจรรยาบรรณในวิชาชีพ มีวินัย และปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคม

๕. การมีจิตใจดี คือ มีคุณภาพจิตดี หรือมีคุณธรรม (เช่นมีความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขพ้นทุกข์ยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น มีจิตใจเป็นธรรมที่เที่ยงตรง ไม่ลำเอียงเพราะโลก เพราะ

^{๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), จะพัฒนาคันได้อย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๓๔.

^{๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาตน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๔๕.

โกรธ เพราะรักหรือเพราะกลัว มีความละเอียดต่อความชั่วและเกรงกลัวต่อผลของความชั่ว เป็นต้น) มีจิตใจเข้มแข็ง อดทนไม่ทอดอย สงบตั้งมั่นเป็นสมาธิมีกำลัง หรือที่เรียกว่า มีสมรรถภาพจิตดี และมีสุขภาพจิตดี คือ มีความสุขเบิกบานยินดีอยู่เสมอ

๖. การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี คือ การอยู่ในแวดล้อมของคนดี และในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัตถุที่เอื้ออำนวยมีอิทธิพลสูงมากในสังคมปัจจุบัน การพัฒนานั้นต้องอาศัยอิทธิบาท ๔ กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นข้อห้ามความวิบัติ ๓ ทางคือ ความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทำความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อความสงบสุขภายนอกและภายในจิตใจ ให้เต็มกำลังจึงจะทำให้เกิดผลจากการพัฒนาที่สมบูรณ์การพัฒนาดนเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคลกระบวนการพัฒนาจะเริ่มต้นและดำเนินไปได้ ต้องอาศัยความคิดต่อเนื่องเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและอิทธิพลจากภายนอกเป็นแรงผลักดัน หรือเป็นปัจจัยก่อตัว หลังจากนั้นการพัฒนาตนก็จะเกิดขึ้นภายในตนและพัฒนาเป็นแนวคิด ทักษะคติ ค่านิยม กรอบความคิด เป็นต้น ที่จะนำสู่ความเป็นบุคคลในระดับต่างๆ ที่แบ่งเป็น ๘^{๐๐} ระดับตามคุณธรรมที่ได้พัฒนาแล้วดังนี้

๑. วิญญาณได้แก่ ผู้รู้แจ้ง รู้จริง รู้รับผิชอบชั่วดี รู้ควรไม่ควร กล่าวคือ เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยปัญญาคือ ความรอบรู้ และมีสติความระลึกได้อยู่เป็นนิตย์ สามารถใช้ความนึกคิด ก่อนจะพูด หรือคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง บุคคลประเภทนี้จัดเป็น อารยชน หรืออริชน คือบุคคลที่ประเสริฐยิ่ง

๒. ปัญญาชน ได้แก่ บุคคลที่ผ่านการศึกษาวิชาการด้านต่างๆ อันเป็นวิชาการทางโลก เช่นนิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคม ศาสตร์ เป็นต้น บุคคลที่จบวิทยาการเหล่านี้อาจบกพร่องทางศีลธรรม ใช้วิชาความรู้ที่ตนเองเล่าเรียนมากระทำในสิ่งไม่ชอบธรรม หรือขาดความยั้งคิดได้ ถ้าขาดคุณธรรมตัว หิริ คือ ความละเอียดแก่ใจ

๓. กัลยาณชน ได้แก่ ผู้มีคุณธรรมจริยธรรมที่งดงาม มีจิตใจดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตา กรุณา รู้บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์ ควรหรือไม่ควร ชนพวกนี้คำนึงถึงความดีงามทางด้านจิตใจ หรือมีคุณธรรมจริยธรรมประจำใจ ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่สังคม

๔. กัลยาณบุรุษ ได้แก่ บุคคลธรรมดา ผู้ที่หาด้วยกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน โลกโกรธ หลง เป็นต้น พวกนี้เห็นคุณค่าของวัตถุและจิตใจมีค่าเท่ากัน โดยเห็นว่าร่างกายก็ดี จิตใจก็ดีย่อมมีความสัมพันธ์กัน

๕. บุรุษ ได้แก่บุคคลธรรมดา ผู้หาด้วยกิเลสตัณหาถือติดอยู่กับความอยากความ ใฝ่ในรูปในเสียง ในกลิ่น ในรส ไม่รู้แจ้งในเหตุผลที่เรียกว่า “มอวิชา” ปิดบัง

^{๐๐} บุญมี แท่นแก้ว, ความจริงของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้า, ๒๕๔๒), หน้า ๘ -๑๐.

๖. พาลชน ได้แก่ บุคคลชั่วร้าย พวกเกร ไร้เหตุผล ยังไม่รู้ดี รู้ชั่ว ชอบเกะกะระราน รังแก เบียดเบียนคนอื่นเสมอ
๗. อัมพาลชน ได้แก่ พวกชั่วร้าย สติปัญญาอ่อนด้อย ชอบทำร้ายคนอื่นด้วยวิธีการ ซ่อนเร้นแอบทำสิ่งชั่วร้ายในที่ลับหลัง
๘. ปิตติชน หรือ เปตชน ได้แก่ คนเปรต คือ มีรูปร่างไม่สมประกอบผิดปกติจากมนุษย์ ทั่วๆ ไปมักประสบความทุกข์ยาก ความเสียใจ ความเดือดร้อนนานๆ นับประการทั้งกายและจิตใจ สิ่งที่สำคัญที่สุดในกระบวนการพัฒนาชีวิตนั้นในพุทธปรัชญานั้นเน้นว่า พฤติกรรม ทั้งหมดของชีวิตมีศูนย์กลางเริ่มต้นที่ มโนกรรม ถ้ามีความเข้าใจผิด (มิจฉาทิฐิ) การกระทำย่อมจะ ถูกต้องไม่ได้จุดเริ่มต้นในการพัฒนานั้นต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักพุทธปรัชญานั้นต้องมีความเห็นชอบคือความเข้าใจชัดในอริยสัจ ๔ ว่าทุกข์คือ อะไร อะไรคือสาเหตุ ความดับทุกข์คือสิ่งที่ เป็นไปได้ และอริยมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มีอยู่จริง การเข้าใจชัดว่าอะไรคือกุศล และอกุศล การเข้าใจชัดแจ่มแจ้งในพระไตรลักษณ์ รู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาท หลักธรรมเหล่านี้เป็น เครื่องมือที่สามารถพัฒนากระบวนการของชีวิตให้บรรลุตามเป้าหมาย

๔.๘ วิเคราะห์และสรุปเนื้อหา

รูป คือธรรมชาติที่แตกดับ ย่อยยับ สลายไปด้วยความเย็นและความร้อนในร่างกายของคนเราและสัตว์ทั้งหลายนั้น มีรูปประสมกันอยู่ ทั้งหมด ๒๘ ชนิดและรูปที่ประสมกันอยู่นี้ แต่ละรูป ต่างก็แตกดับย่อยยับ สลายไปตลอดเวลาหาความเที่ยงแท้ถาวรไม่ได้โดยนิพพานเป็นธรรมชาติที่พ้น จากกิเลสเครื่องร้อยรัด พ้นจากการ เวียนว่ายตายเกิด

โดยธรรมชาติของกายและจิตแล้ว ทั้งสองมีธรรมชาติต่างกัน คือ กายเป็นรูปธรรม เป็น ธรรมชาติที่ไม่รู้อารมณ์ เช่น ไม่รู้รูป ไม่รู้เสียง ไม่รู้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่มาถูกต้องกายและไม่รู้สิ่ง ที่นอกจิตทางใจ (ธรรมารมณ์) ส่วนจิตเป็นนามธรรม เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ เช่น รู้รูป รู้เสียง รู้ กลิ่น รู้รส รู้สิ่งที่มาถูกต้องกาย และรู้สิ่งที่นึกคิดทางใจ ดังนั้น กายจึงไม่ใช่จิต จิตก็ไม่ใช่กายอันหนึ่ง มิได้ปะปนกันหรือเหมือนกันแต่ประการใด แม้พุทธปรัชญามีทัศนะว่า กายกับจิตนั้นมีธรรมชาติ แตกต่างกันก็ตาม แต่ก็ถือว่า ทั้งสองนั้นต่างก็มีความสัมพันธ์เกื้อเกี่ยวกันอยู่อย่างใกล้ชิด ต่างอาศัย กันและกันเป็นไป และต่างก็ค้ำจุนกันไว้เมื่ออย่างหนึ่งทำลายด้วยมรณะ อีกอย่างหนึ่งก็ทำลายลง ด้วย ในวิสุทธิมรรค ท่านกล่าว รูปและนาม (กายและจิต) เป็นของคู่กัน ทั้งคู่อาศัยกันและกัน เมื่อ อย่างหนึ่งแตกสลาย ก็แตกสลายทั้งคู่ตามปัจจัย แสดงว่า ทั้งกายและจิตแม้จะไม่ใช่อะไรสิ่งเดียวกัน แต่ก็ เป็นปัจจัยของกันและกัน กายเป็นปัจจัยของจิต และจิตเป็นปัจจัยของกายทั้งสองอย่างนี้ต่างมี ความสัมพันธ์และเป็นปัจจัยให้แก่กัน จึงทำให้เกิดกระบวนการแห่งชีวิตขึ้นมากระบวนการชีวิตจะ

ดำเนินติดต่อกัน ไปทราบเท่าที่กายและจิตยังมีความสัมพันธ์และเป็นปัจจัยให้แก่กันอยู่กล่าวได้ว่า “กายนี้เป็นอยู่อาศัยของจิต ” ในวิสุทธิมรรค ท่านได้อุปมาข้อที่กายกับจิตอาศัยกันและกันอยู่ เหมือนกับกำไม้้อ ๒ กำ ที่เขต้งพ้งกันไว้ คือไม้้อ ๒ กำที่เขต้งพ้งกันไว้นั้น ต่างก็ตั้งอยู่ในฐานะ ที่ค้ำกันไว้อยู่ เจือจุนกันอยู่ตลอดเวลา ถ้าไม้ ้อกำใดกำหนึ่งล้ม อีกกำหนึ่งจะพลอยล้มไปด้วย กาย กับจิตก็มึนัยเป็นอย่างเดียวกัน คือทั้งสองอยู่ในฐานะที่อิงอาศัยกันอยู่ โดยภาวะปกติ การตั้งอยู่ได้ ของจิตไม่อาจเป็นไปได้โดยปราศจากกาย และการตั้งอยู่ได้ของกายก็ไม่อาจเป็นไปได้โดยปราศจากจิต นอกจากนี้แล้ว ท่านยังอุปมาจิตที่อาศัยกายนั้น เป็นไปเหมือนเสียงกลองกับกลอง คือเมื่อคนตีกลอง ด้วยไม้เป็นไปอยู่ กลองก็เป็นอันหนึ่งเสียงก็เป็นอันหนึ่ง กลองและเสียงมิได้ปะปนกันและมีได้เป็น อันเดียวกัน กลองว่างจากเสียง เสียงว่างจากกลองแต่ว่าเสียงอาศัยกลองเกิดขึ้น ข้อนี้ฉันใดเมื่อจิต อาศัยกายคือหทัยวัตถุรูป ทวาร และอารมณ์เป็นไปอยู่ กายก็เป็นอันหนึ่ง จิตก็เป็นอันหนึ่ง จิตและ กายมิได้ปะปนกัน จิตว่างจากกายจิตก็ฉนั้น นั่น คือเป็นแต่จิตอาศัยกายเป็นไป เหมือนกับเสียงอาศัย กลองเป็นไป

อีกนัยหนึ่ง พุทธปรัชญาถือว่า ถ้ากายและจิตแยกจากกัน กายอย่างเดียวกันไม่มีอำนาจ ไม่ อาจทำหน้าที่ของคนเป็นไปได้ จิตอย่างเดียวกันไม่มีอำนาจ ไม่อำนาจทำหน้าที่ของคนให้เป็นไปได้ ต่อเมื่อกายและจิตทั้งสองมาสัมพันธ์หรือไปร่วมกัน จึงทำให้มีอำนาจ ทำหน้าที่การงานได้ และ เป็นไปได้ ตัวอย่างเช่น จิตถ้าเป็นไปโดยลำพัง ไม่มีอำนาจ ไม่อาจเป็นไปด้วยอำนาจของตนได้ คือ เกี่ยวอาหารไม่ได้ ดื่มน้ำไม่ได้ พุดไม้ได้และสำเร็จอิริยาบถไม้ได้เป็นต้น แม้กายโดยลำพังตนเองก็ไม่มี อำนาจ ไม่อาจเป็นไปด้วยอำนาจของตน คือไม่มีความประสงค์ที่จะดื่มน้ำ ไม่มีความประสงค์จะพุด ไม่มีความประสงค์ที่จะสำเร็จอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง และไม่มีการคิดเป็นต้น คนอาศัยเรือ เดินทางไปในทะเล ทั้งคนและเรือต่างอาศัยกันและกันจึงข้ามทะเลไปได้อย่างปลอดภัยจากลม คลื่น และปลาร้ายได้ คนไม่อาจจะไปในทะเลไปในทะเลได้ถ้าปราศจากเรือ และเรือก็ไม่อาจเป็นได้โดย ปราศจากคน ทั้งคนแลเรือต่างกันอาศัยกันและกันจึงเป็นไปได้นั่นใด กายกับจิตก็มึนัยเดียวกัน คือ ทั้งสองต่างก็เป็นธรรมที่อาศัยกันและกันฉนั้น นั่น พุทธปรัชญาถือว่า พฤติกรรมต่าง ๆ ของชีวิต เช่น การยืน การเดิน การนอน การนั่ง การเคลื่อนไหว การหยุด การกระทำความเพียรพยายาม และการ คิดได้เป็นต้น ลำพังกายหรือลำพังจิตเป็นของว่างเปล่า ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด ไม่มีพฤติกรรมอัน เป็นความพยายามใด ๆ ต่อเมื่อทั้งสองอย่างประกอบเข้าด้วยกัน ความเป็นต่าง ๆ ดังกล่าวจึงมีขึ้น เหมือนหุ่นยนต์ ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด แต่มันเดินก็ได้หยุดก็ได้ ปรากฏเหมือนกันสิ่งที่มีความคิดก็ ด้วยอำนาจประกอบกันเข้าของวัตถุที่เป็นเครื่องกลไกต่าง ๆ จึงเรียกว่า “ชีวิต” ขึ้น ชีวิตเป็น กระบวนการหนึ่งในกระบวนการทั้งหลายของธรรมชาติ การที่มองการทำงานของกายและจิต ใน รูปของกระบวนการนั้น ก็เพราะว่าการทำงานของชีวิต ดำเนินสืบเนื่องไปในรูปของกระบวนการ

นอกจากจะประกอบด้วยกระบวนการใหญ่ ๆ แล้ว กระบวนการใหญ่แต่ละอย่าง ยังประกอบด้วย กระบวนการต่าง ๆ อื่น ๆ อีกมากมาย เช่น กระบวนการทำงานของกาย กายไม่ได้ทำหน้าที่รับรูป กระทบเสียด ล้มรส ดมกลิ่นหรือถูกต้องสิ่งที่มาต้องกายเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีกระบวนการอื่น ๆ อยู่อีกมากมาย เช่น กระบวนการของการหมุนเวียนโลหิต การย่อย การขับถ่าย การหายใจ การทำงานของประสาท และการทำงานของต่อมเป็นต้น จะเห็นว่า เพราะการทำงานเชื่อมโยงประสาน เข้าด้วยกันของส่วนต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบเหล่านี้เอง จึงทำให้เกิดกระบวนการที่เรียกกันว่าชีวิต ขึ้น ชีวิตจึงเป็นผลที่เกิดมาจากการทำงานร่วมกันขององค์ประกอบย่อยต่าง ๆ องค์ประกอบย่อยแต่ละอย่างทำให้เกิดเป็นรูปหรือโครงสร้างของ องค์ประกอบใหญ่ๆ ขึ้นตามลำดับ ความรู้ทางด้านชีววิทยาจะช่วยให้เข้าใจในความหมายที่กล่าวมานี้ได้เป็นอย่างดีถึงอย่างไรก็ตาม พุทธปรัชญาถือว่า ถ้าจะแสดงถึงองค์กรใหญ่จริงๆ แล้ว ก็มีเพียง ๒ คือกายและจิต เมื่อชีวิตเกิดขึ้นแล้ว ก็ได้เรียกชีวิตนั้นว่า คนบ้าง สัตว์บ้างทั้งคนและสัตว์ก็มีชื่อเรียกอื่น ๆ แตกต่างกันไปตามชนิด ตามเชื้อชาติ ตามเพศ และตามลักษณะอีกมากมาย เช่น คนชาย คนหญิง คนอ้วน คนผอม คนหนุ่ม คนแก่ คนไทย คนลาว และคนฝรั่งเป็นต้น ส่วนที่เป็นสัตว์ก็เรียกเป็นต่าง ๆ เช่น ช้าง ม้า ควาย นก หนู ปู ปลา เป็นต้น ดังนั้น “ชีวิต” ตามนัยของพุทธปรัชญาก็คือผลที่เกิดจากการทำงานร่วมกันของกายและจิต กายและจิตโดยภาวะปกติแล้วไม่อาจทำงานแยกจากกันหรือดำเนินไปได้โดยลำพังตนเอง แต่การทำงานของกายและจิตจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อทำงานในลักษณะดำเนินร่วมประสานกันไป ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวว่า เพราะการทำงานร่วมกันของกายและจิต จึงเป็นเหตุเกิดแห่งลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกย่อมอาศัยกายและจิต จากนั้นของพุทธปรัชญา กายกับจิตจะทำหน้าที่สัมพันธ์ในรูปของการเป็นเหตุปัจจัยของกันและกันอย่างนี้อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะมิใคร่รู้หรือไม่รู้ก็ตาม แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แม้กายและจิตจะทำหน้าที่ในรูปของความสัมพันธ์กันเช่นนั้นก็ตาม แต่พุทธปรัชญาถือว่า กายและจิตต่างก็ทำหน้าที่ต่างกันหน้าที่ในรูปของการอิงอาศัยอีกฝ่ายหนึ่ง ภาวะที่เกิดจากการอิงอาศัยกันและกันนั่นเอง ก่อให้เกิดอำนาจหรือประสิทธิภาพในการทำงานของแต่ละอย่าง เพื่อประโยชน์ของชีวิตที่สูงขึ้นไปคือความหลุดพ้นทุกข์ที่เกิดจากกิเลสได้โดยสิ้นเชิง